

ТЕАТРАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА

О. С. ГРІБОЄДОВ

ГОРЕ З РОЗУМУ

БІБЛІОТЕКА

від _____ № _____

Василька Миліява
Бібліотека

Народного міста СРСР

Васильва В. С.

№ _____

ДЕРЖЛІТВИДАВ

ALB
MIT
BHAAB

*Головреперткомом НКО УСРР
п'єса дозволена до вистави*

ТЕАТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

О. С. ГРІБОЄДОВ

ГОРЕ З РОЗУМУ

КОМЕДІЯ НА ЧОТИРИ ДІЇ У ВІРШАХ

Переклад Анатолія Волковича
За редакцією А. Хуторяна

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО
КИЇВ . 1936

О. С. ГРІБОЄДОВ

(З нагоди 100-ліття з дня смерті)¹

I

Не зважаючи на те, що минуло ціле століття, комедія Грібоєдова „Горе з розуму“ і тепер є кращою комедією в нашому репертуарі поруч з гоголівським „Ревізором“.

Але чи комедія це? Сам Грібоєдов, який, звісно, не раз чув вибухи сміху, коли читав влучні рядки, розсипані геніальною рукою письменника перед слухачем або читачем, такі надзвичайно опуклі сміховинні фігури, сам з великою скорботою, з великою злістю відкидав назву веселого письменника. „Я,— питав він,— веселий письменник? Я створив веселу комедію?“ „Ці Фамусови, Скалозуби“...— безперестанку твердить він. Це доводить, з якою огидливістю дивився він на свою добу, як страшно йому було жити в цьому рабському оточенні. І коли життя кидало його по всіх кутках просторої батьківщини, з яким непередаваним жахом він вигукував: „Яка країна! Ким вона заселена! Яка в неї безглузда історія!“

Комедію названо „Горе з розуму“. Горе в комедії розумові. Розумові, що його проголосили за безумство; розумові, від якого всі відвернулись; розумові, перед яким краща,

¹ Стенограма промови на урочистому засіданні, присвяченому пам'яті О. С. Грібоєдова, 11 лютого 1929 року. Подається скорочено.

найгарніша, найрозумніша, найсамостійніша дівчина з тих, що фігурують на сцені, віддала перевагу лакейській вдачі. Це все, звісно, не комічне вражіння створює.

Комедія „Горе з розуму“ — драма про катастрофу розуму в Росії, про непотрібність розуму в Росії, про скорботу, якої зазнав представник розуму в Росії.

Хіба Пушкін не вигукував: „Надав мені чорт народитися в Росії з розумом і талантом!“ А хіба Чаадаєв, який написав найрозумнішу книгу в тодішній літературі, не був оголошений за безумця? Все вище суспільство — вельможні „перестарілі Нестори“, старухи, що вже позбулись розуму, — всією отарою твердили про це безумство.

Комедія — точне, цілком точне самозвідомлення про те, як гине на Русі розумна людина. Приглядаючись до біографії Грібєєдова, ми чудово розуміємо, чому він дійшов до таких настроїв. Звідки прийшов у Росію цей розум, звідки він узявся, і що це за розум? Якщо Фамусов не дуже розумний, то аджеж поруч з Фамусовим були такі вельможі, в яких чорт розуму не взяв, були тямущі купці, мужички, що іноді виходили в люди. В кожному разі вони могли розібрати всяку справу, бож наш народ — не нездарний народ.

Та в чому ж особливості людини, про яку кажуть: це розумна людина? Властивість такої людини в тому, що вона критикує, бо вона розумніша за своє товариство, розумніша за тих, хто оточує її. Розум помітний саме тому, що він дає щось нове і що він не задовольняється з того, з чого задовольняється звичайна людина.

Звідки взявся такий розум на Русі? Він — наслідок процесів вростання в Росію капіталізму. Азіатські феодальні форми існування з дуже розвиненим торговельним капіталом, що були раніше, на початку ХІХ століття, почали поступатися перед новими формами капіталізму, приватновиробничими, та, оскільки країна наша була країною хліборобською, — капіталізмом у землеволодінні. Землевласницьке дворянство було в більшості своїй представниками азіатської основи; воно прагнуло по-старому наживатися на кріпосному праві, але,

суттю, по-старому руйнувалось. Найбільші вельможі цього типу могли існувати тільки з додаткового вибивання коштів з того ж таки селянства через державну машину, дістаючи їх у вигляді платні. Разом із тим торгівля хлібом з Європою, розгорнувшись і виявлявши дуже великі перспективи, примушувала більшу частину дворянства поміркувати про те, щоб почати підтягатися до Заходу, як це у своїх власних інтересах — від часу до часу — робило самодержавство не тільки за Петра, а й на початку царювання Катерини та на початку царювання Олександра І. Сам уряд піддавався іноді тій розумній течії, яка казала: „Щодо військового стану ми будемо биті, бо ми — глиняний горщик поруч із чавуном, і розіб'ємося в дальшому трясінні по історичному шляху. Треба оновитися, треба європеїзуватися“. Але європеїзуватися означає внести деякі нові риси державності, означає знищити чи принаймні певною мірою послабити кріпосне право, дати певний простір людській ініціативі.

Ось це був той західницький рух, занесений щодо своїх принципів, але надзвичайно важливий у розвиткові культури, який призводив до тодішнього руху умів і прагнень та вилився у повстання декабристів. Сам декабризм являв собою величезну радугу — від консерватизму через лібералізм до якобінства. Коло декабристів, розуміється, не охоплювало собою всіх російських людей, які ліберально і прогресивно мислили, за його межами залишалися великі постаті, тільки певною мірою зачеплені рухом, як от Пушкін, Грібоєдов. Нас не повинні спантеличувати риси раннього слав'янофільства, що виявляються у Грібоєдова. Це в нього було тому, що часті були потуги самодержавства європеїзуватися і часті були смуги, коли наставала дика реакція, коли самодержавство жахалося власної сміливості, всякі серйозні реформи придушувались і починався в тому чи іншому вигляді період аракчеєвщини. Але від зовнішньої західної позолоти, як от французька мова, гувернери, перуки, парфуми, різні речі паризького походження, — від цього не відмовлялись, навпаки, всі в цьому вбачали ознаку гарного тону, ознаку належності до

вищого класу, спосіб визначити правильне й справжнє віддалення між простонароддям і верхівкою. Ось цю обстанову так званої аристократії, верхівки, що робила собі моду із західництва, ненавиділи справжні прогресивні люди, в них прокидалась національна гордість, бо вони відчували, що їхні прагнення ближчі до основної маси народу. Вони відмежувались від верхівок, які штучно створювали свою культуру та, малпуючи Захід, на ділі залишились дикими і варварськими.

Розум, отже, означав собою появу перших авангардів, скажімо, тієї освіченої буржуазії, хоч би й дворянського походження, яка почала ставити серйозні вимоги до європеїзації всього російського життя. Носії розуму натрапляли на те саме російське життя, яке європеїзуватися далі верхівок не бажало, яке хотіло залишатися в затишному азіатському болоті. Звідси виникло два основні почуття: кипуче обурення проти свинячих рил, що оточували російських передових письменників від Грібоєдова до Гоголя, а з другого боку поруч із цим обуренням — найглибша скорбота. Ця скорбота послаблювалася в тих, хто міг вірити в революцію, хто міг вірити в те, що цей переворот зразу все перемінить. Був період захоплення, коли декабристи бачили якесь світло; Грібоєдов цього світла не міг бачити.

Грібоєдов — людина величезного розуму і сліпучих здібностей. Грібоєдов — музикант, математик, дипломат, письменник, стиліст, психолог. Він являє собою єдине явище. Мабуть, поруч з ним нікого не можна поставити. За різноманітністю своїх здібностей він геніальний. Грібоєдов — колосальна, сліпуча постать. Бувши таким, він зазнав дві пристрасті. Невгамовний голос генія говорив у ньому про викриття, і разом із тим ми бачимо в ньому найглибшу скорботу про неможливість видертися з цього пекла, про потребу шукати якусь стежку до примирення з ним. У своїх життєвих шляхах Грібоєдов пішов на таке примирення. Чацький говорить: „Служити б радий я, прислужуватись гидко“. Йому страшно ввійти в цей жахливий чиновницький світ. Те, що цей чиновницький світ жахливий, Грібоєдов чудово знав. Він із Персії

пише: „Дезертують туди й назад. Утікають перси до Росії. Втікають росіяни до Персії. І тут і там чиновники однаково бридкі“. Під чиновниками він розумів режим. Один і той самий режим і в Росії і в Персії. Але цьому режимові він служив, і служив блискуче. Він швидко дійшов високих чинів, внутрішньо, як геній, усвідомлюючи свою трагічну провину.

Провадити в ім'я торговельного капіталу колоніальну політику, примусити розгромлених персів підписувати найневажливіший колоніальний мир, залишитися в Персії, щоб пресом поліцейської мілітаристської Росії вичавлювати останні соки з цієї країни, щоб для сплати контрибуції зрізувати гудзики з убрання дружин шаха, здирати позолоту з шахового трону,— звісно, всього цього така людина, як Грібоєдов, робити не могла, і разом з кар'єрою зростає його туга. Отож востаннє виїжджаючи до Персії, він чудово знав, куди їде, що його чекає. Він говорив про те, що там його могила. Чи буде це удар таємного вбивці зза рогу, чи лють народної юрби, спеціально нацькованої для антируського погрому,— це не так важливо. Це — Немезида. Той, хто візьме меч, від меча і загине. Хто застосовує свою силу в сусідній країні, той повинен знати, що на нього спрямована загальна ненависть. Грібоєдов знав це. І тут подвійна його поразка — не тільки тим ятаганом, що стяв його геніальну голову з плечей, а й моральна, оскільки він розумів, як один з перших, найталановитіших, досить енергійних колонізаторів, суть свого „сардира“: про нього він звичайно говорив з підозрілою стриманістю, за якою ховається чимало обурення, ненависті.

II

Що ж таке „Горе з розуму“? Грібоєдов не міг далі носити в собі своєї ненависті, своєї огиди, йому хотілось прилюдно, перед усіма, голосно висловити, викрикнути своє обурення. Це те саме почуття, про яке Горький писав колись, вперше обізнавшись з розбещеною, експлуаторською гнилизною Франції. „Хочу в твоє прекрасне обличчя харкнути жовчю і кров'ю“. „Харкнути жовчю і кров'ю“ хотів Грібоєдов

в обличчя тодішньої офіційної Росії, в обличчя тодішніх керівних класів, керівної бюрократії. Але для цього треба було придумати форму. Це не так легко. Ану харкни, не тільки жовчю і кров'ю, а просто добрим плювком! Ми знаємо, що так плюнув Чаадаєв, і загинув, якщо не фізично, то політично і як громадянин. Отже треба було взяти такий тон, знайти таку манеру, в якій можна було б царям і підцарям говорити правду. Давно відома для цього блазнівська форма; в цій формі можна дещо протягти, тому, залишивши за Чацьким — своїм прокурором — цілковиту серйозність (я далі ще скажу, який трюк був застосований до Чацького), Грібєєдов з решти подбав зробити веселу комедію.

Він запозичує для цього і нові західноєвропейські форми. Його інтрига не бог зна як побудована і не бог зна яка цікава сама по собі; можна дуже сильно критикувати твір з цього погляду, і його критикували, але, критикуючи, хвалили й славили. Бо навіщо було Грібєєдову будувати досконалу комедію, що відтіняла б кожну подію, де конструкція вилазила б на перший план? Цього йому не було потрібно. Він не комедіограф, але він викривач, що виходить на площу, щоб сказати страшну правду про свою палку любов і про ненависть до всього, що було ганьбою для його батьківщини. Тому комедія, як форма, для Грібєєдова була зовсім другою, про це він і сам говорив, запевняючи, що тодішні умови примусили його принизити первісний задум.

Його засіб — цілком законний, глибоко-художній і дошкульний — саме споріднений з блазнівством, але споріднений і з обуренням. Алеж за обуренням іде і огида. Звісно, можна і бурюватися, і відчувати повагу до того, з чого обурюєшся, але можна від усього цього відвернутися і забути. Але якщо забути і відвернутися нездатен, то за огидою, за внутрішнім обуренням і осудом дальшим щаблем в презирство, в ньому вже є прагнення висміяти те, до чого ставишся з презирством, бо сміх це і є реакція розв'язання деяких внутрішніх противенств. Ти страховище, але я не бачу в тобі нічого ні страшного, ні жахливого, ти тільки смішна людина,

ти давно морально і розумово переможений, і ти заслуговуєш тільки сміху. Коли людина відчуває цілковиту перемогу свободи, тоді з'являється легкий гумор, почуття трепетливої іронії, навіть щось подібне до пестливого сміху над диваком — обивателем чеховського типу, який, звісно, гидкий, але чи можна його сприймати серйозно? Він заслужує тільки того, щоб посипати його далматським порошком, бо це, кінець-кінцем, — блощиця.

Але коли до цієї перемоги справа ще не дійшла, коли Фамусови і Скалозуби заправляють країною, коли їх режим — затяжний злочин, на боротьбу не вийдеш з вільним, легким сміхом. І Грібоедов, видимо, трохи переборщив, трохи занадто взяв „комічно“, треба було взяти серйозніше. Та іншого виходу не було, і той вихід, що був знайдений, виявився чудовим. Це був разучий сміх, а ніщо так не вбиває як сміх, бо коли ви гніваєтесь, ще невідомо, чия правда, невідомо, хто переможе. Але коли влучає стріла сміху, коли ця стріла, що світиться, розтинає темряву, то ми бачимо вже інше.

Цією зброєю легше було битися з потворністю.

Кінець - кінець, ця п'єса все ж була видана, побачила сцену і стала неперевершеним класичним шедевром нашої літератури. П'єса набула надзвичайно великого не тільки літературного, а й морального значення. Якщо перелічити, скільки разів у морально - політичному розумінні, для морально - політичних цілей вживаються імена героїв різних комедій, то, звісно, ми матимемо першість за героями комедії „Горе з розуму“. Ми досі, іноді навіть не усвідомлюючи, говоримо „фамусовщина“ або „молчальниця“, наче б ці назви є корінні терміни нашої російської мови. У цьому розумінні Грібоедов дійшов цілковитого успіху. Після вагань, після запинок він провів під виглядом комедії корабель, повний вибухових речовин, і передав його народові. П'єса стала за дієву зброю, хоч і не всі це розуміють. Комедія набуває особливо серйозної ваги тому, що крім захоплюючих масок, створених Грібоедовим, у ній дано постать, що репрезентує самого Грібоедова. Чацький — це портпароль Грібоедова. Пушкін відчуває

фальш у Чацькому. Грібєєдов розумний,— запевняв Пушкін,— а Чацький не розумний: чи можна кидати бісер перед свиньми, які однаково його розтолчуть. Чацький, на думку Пушкіна, виступає як одинак - призвідник, який користується з тирад осуду, що кінець - кінцем приводять його до великопанського скандальчика. Та що міг зробити цей хлопчина з тим громадищем скалозубовщини і фамусовщини. Пушкін попри всю свою геніальну зіркість, не добачив (винне тут, може, те близьке віддалення, з якого він дивився), що іншого виходу не було.

У п'яному вигляді людина стає іноді сміливцем. Вона говорить іноді те, чого не сказала б, будши тверезою. Безумство, сп'яніння Чацького — в його молодості. Він ще надто молодий, він не дозрів. Його розум — розум блискучого хлопчини. Його нестриманість від того, що в нього ще немає сивого волосся, що він ще не примирився з підлотою, що не пережив тих шутків, що їх пережили і сам Грібєєдов і Пушкін. Йому, отже, нема чого говорити напівголосно. Він не дійде до політичних тирад декабристів, цього йому не треба. В той час Грібєєдов сам не вірив у декабризм. Але Грібєєдов давав авангардний бій, щоб з допомогою художньої моральної зброї вбити погань. А для цього йому досить дуже молодій нестриманій людині з студентським темпераментом, яка через молодість захоплюється та ще до того ж закохана. А від кохання п'яніють краще, ніж від будьякого вина, тим більше від нещасливого кохання. Сп'янілий від нещасливого кохання Чацький цілком забуває всяку обережність. Але дарма, що Чацький молодий та ще п'яний від нещасливої закоханості, він не говорить дурниць: він говорить розумно, бо він розумний і з волі Грібєєдова і взагалі розумний, як хлопці часто бувають розумніші за своїх дідів і батьків. І ситуація створюється найглибшим чином правдива, прийнятна. Може, крім Пушкіна, ніхто особливо над цим не задумувався, надто після того, як цензура п'єсу пропустила. Недобачили навіть питання, як же це Чацький зважається на боротьбу.

III

Мені нема чого вдаватися до спеціального аналізу великих постатів, виведених у „Горі з розуму“. Я зупинюся тільки на тому, чому взагалі можливе таке явище, як „Горе з розуму“ чи „Ревізор“, тобто явище побутової комедії, що б'є чиновництво, великих панів свого часу, комедії — талановитої агітки, яка потім стає таким високохудожнім твором для свого часу, що переживає його.

Час має різну мету, і ця мета залежить від різних умов. Коли ви їдете в поїзді залізницею, перед вами, якщо ви виглянете у вікно, кидаються телеграфні стовпи, миготять шпали. Коли ви перекинете погляд на дальший план, то можете побачити гору, яка вам набридне, поки ви проїдете, і вона наче стоїть, не рухається. Так буває і в історії: змінюються стосунки, відбуваються події, відходять царі, цілі династії, але під цими перехідними шарами є ґрунт, є основний важкий ґрунт, що тягнеться на звичайно далекі історичні перспективи. Взяти б, наприклад, ту саму культуру, те безладдя і потворні перекручення в житті людини, що були сполучені з певними фазами, з яких не можна виплигнути. Безперечно, „райське існування людини“ до виникнення приватної власності було напівголодним малп'ячим існуванням. Це було неминуче, як неминучі всі дальші епохи — капіталізм і імперіалізм і епоха боротьби, за якої ми живемо. Ми тільки тепер доїхали до того місця, де катастрофічно, в обривах, у вулканічних надрах змінюється величезна тисячолітня формація на нову. І коли по старому культурному прошаркові своїм критичним кайлом вдарить велетень, він пробиває ним ґрунт до надзвичайної глибини. Грібодов б'є наскрізь чиновника миколаївського, чиновника взагалі. Він б'є далі — він б'є егоїста, людину взагалі. І тоді виявляється, що його удар, який юшить кров'ю, болючий, б'є по тому, що відживає, але ще живе. Удар стає цілющим, поки не минає величезний час взагалі, поки не зникає з нашого обрію історичний поїзд на найдальший план.

Жовтнева революція завдала такого нищівного удару ста-

рому світові, що від нього в усі сторони полетіли тріски. Жодна революція, що будьколи відбувалася на світі, не може хоч би здалека порівнятись щодо радикалізму, щодо своїх руйнацій і пожежі, яка була запалена на землі, з Жовтневою революцією. Ця пожежа ще падає, і при світлі її ми починаємо будувати нову велетенську споруду, новий град, за яким людство волато стільки часу. Вона поволі починає тепер здійматись вище. Але подивись навколо і бачиш, як із різних нір і щілин виповзають знайомі гади.

Та радість наша в тому, що тепер все здорове йде під червоним прапором і задушить цю хворобу. І в цьому розумінні на своєму поетичному полі Грібєєдов виявив себе великим переможцем. Він пережив свій час, а доживе, напевне, до більшої старості, ніж та, якої він досяг сьогодні, бо боротьба, в якій він так блискуче виступив, триває навіть після тієї рішучої поразки, якої в нашій країні завдала всій мерзоті життєва зброя Леніна і компартії.

IV

В одній газеті я бачив карикатуру, підписану „Радчиновник“: людина в халаті спить на дивані. Його обстрілюють шрапнеллю, він хропе і нічого не чує. Слово „халатність“ неподільно пов'язане з постаттю Фамусова. Це його дух. Він живе ще й тепер і хропінням відповідає на вимоги життя. Життя посадило людину на високе крісло, а вона знайшла крісло зручним і почала там дрімати. Ось картина, що зустрічається ще в різних кабінетах, від яких багато залежить. І що більше рухатися від яскраво осяяних центрів до сутінку, то більше знайдемо подібних речей.

Нам довелося взяти на службу старих бюрократів. Серед цих бюрократів є і Фамусови і Скалозуби, про яких ми чуємо, читаємо в газетах. Наше завдання полягає в тому, щоб ці виразки і вади лікувати, до того ж часто лікувати хірургічним способом.

Дрібніші гноми і чортенята у Грібєєдова, мабуть, не заслужують і згадування, проте Молчаліни, Загорецькі, Репетілови,

звісно, живуть і тепер. Це ті, про кого говорять: він підлотний, не зважає на принципи, але йому все ж можна дати рухатись, бо він покірний, слухняний, робить усе, що наказуть, людина, що виконує. Таку мову доводиться чути. А в той час тівь Грібоедова шепоче: згадай Молчаліна. І поруч з Молчаліним ідуть люди, спритні на всі руки, майстрі знаходити всякі виходи. Знову тівь Грібоедова підказує: згадай Загорецького. Зустрічається і певний узагальнений тип, в якому і не впізнаєш, чого в ньому більше — Молчаліна, Загорецького чи Репетілова.

Грібоедов ще живий. Але радісний буде той час, коли Грібоедов - сатирик уже не зможе працювати вкупі з нами, бо цю роботу буде вже закінчено.

Але Грібоедов ще діє і як великий учитель драматургії. Ми не можемо подавати самого тільки Грібоедова. Треба вміти працювати на сучасний лад, в інших умовах. Дехто з маси грібоедовських героїв зблід, не має колишнього значення, але зате вирости інші типи; а деякі залишились, як і були. Нам потрібна нова радянська сатирична комедія. Вона не нагадуватиме собою потужний удар людини по залізній скалі, — вона нагадуватиме людину, яка взяла залізну мітлу і вимітає сміття в ім'я майбутнього. За часів Грібоедова мала була людина - борець у порівнянні з чорною силою, з якою боролася. А тепер борець — величезна сила, що бореться за майбутнє. Сатирична комедія — це сила, що відсвіжує повітря, це сміх, який найбільшою мірою потрібний. Російська драматургія є відстале крило у російській літературі, а комедіографія є найвідсталіша частина цього крила. Великих комедій у нас не дуже багато, але вони є. І Фонвізін не зовсім заспокоївся в своїй могилі, а тим більш Грібоедов, Щедрін та ближчі до них письменники. Не можна пройти повз науку Островського, Сухова - Кобиліна. Треба в них учитися, а в Грібоедова більш, ніж у будького. У Грібоедова треба вчитися конструювати окремі постаті. В одному своєму листі він пише: „у мене все портрети, я не принижуюсь до карикатур“. Та це зовсім не означає, що дієві особи змальо-

вані точно з осіб, які дійсно існують. Навряд чи міг би це сказати досліджувач Фамусова, Молчаліна, Скалозуба. Цих людей взято синтетично. У Грібєєдова все відповідає дійсності, все — чистий художній реалізм, товар дано без домішки.

Правдивий тип у літературі — це і є портрет, і що ширше він охоплює, то більше він набуває художності й суспільної ваги.

У такому вигляді давав портрети Грібєєдов, і до того ж у мові і в дії, а на це комедіограф і покликаний. Узагальнюючи, не скарікатурюючи, беручи крізь сміх найнеобхіднішу суть постатей, що типізують цілу смугу, цілу породу в сучасному суспільстві, — цього треба навчатися і цього, мабуть, ні в кого не можна так навчитися, як у Грібєєдова. Мені важко сказати, чи можемо ми у когонебудь, не виключаючи навіть Гоголя, — хіба тільки вивівши за межі саму постать Хлестакова, — знайти постаті такої самої синтетичної сили.

Потім, дивна мова Грібєєдова. Хай кажуть, що наша мова перебуває в творчому процесі і нам важко, неможливо писати грібєєдовською мовою. Грібєєдов писав того часу, коли мова формувалася: вона сформувалася в справжньому розумінні тільки після Пушкіна. А Грібєєдов творив у самому горнілі мови, він був величезним експериментатором, нагромаджувачем багатств, і ми за нашого часу повинні так робити. Класична мова — це мова, що відображає свій час якнайповніше. В критичну епоху, коли створювалася велика комедія, Грібєєдов з дивного мовного матеріалу, що його він з таким соціально-музикальним слухом підмітив, зумів створити річ, сповнену життя, тобто справжній драматичний діалог, який живіший, ніж розмова, що точиться між живими особами, який увесь динамічний у кожному окремому моменті існування людства, в якому постійно виявляються соціальні класи людей, що беруть участь у цьому діалозі. Самий монолог є тут тільки здриганням душі, в даний момент самотньої. Але через пристрасні стикання з соціальним оточенням, у якому ця душа нещодавно перебувала, майже кожне речення грі-

боедовського діалогу являє собою кристальний такий правильний, такий справжній, що ми взяли все цілком і оздобили нашу мову на сто літ і, напевне, на ще довший час.

Маркс сказав, що ідіотом буде той, хто не розуміє, яку колосальну вагу має класична література (а отже і Грібєєдов) для пролетаріату, бо коли людина описує свою губернію чи повіт за сто років перед нами, то це означає, що вона схопила історичні причини подій і їй пощастило знайти там де-що, що накидає свою страшну тінь на ціле життя людини. І ми повинні підходити до Грібєєдова не з погляду схилення перед великим мерцем, не з погляду віддячування за заслуги, які повинна визнати наша революція, взагалі не з погляду якогось церемоніалу: якщо ми повинні заходжуватися розкопувати все, що стосується творів Грібєєдова та його особи, якщо ми повинні згадувати Грібєєдова, то це тому, що нам треба краще зрозуміти коріння його настроїв і тих висновків, що є життєві й до нашого часу.

І до його твору ми повинні поставитися не як до речі, що віджила і непотрібна, а повинні поміркувати, яким пісочком почистити, на який п'єдестал поставити, яким прожектором освітлити так, щоб і в наші дні він палав найсліпучішим промінням, як твір, що має надзвичайну силу.

Отже говоримо, що Грібєєдов живий, і ми повинні зробити його ще кращим, ще живішим. Отже скористаймося з тої нещасливої обставини, що праця його ще не дороблена, і включимо його в наш механізм, у наш людський апарат, з яким цю працю доробимо. Ми простягаємо через смерть Грібєєдову нашу пролетарську руку і кажемо йому: „Здоров будь, товаришу Грібєєдов! Йди з нами працювати. Ти дуже добре почав чистити авгійові стайні. Ми ще не дочистили. Праця, щоправда, сумна, але тепер уже куди веселіша. Час закінчувати її. Олександрє Сергійовичу, будь ласка, до нас!“

А. В. Луначарський

ГОРЕ З РОЗУМУ

ДІЄВІ ОСОБИ:

Павло Афанасійович Фамусов — управитель у казенній установі.

Софія Павлівна — дочка його.

Лізонька — служвиця.

Олексій Степанович Молчалин — секретар Фамусова, що живе в нього в домі.

Олександр Андрійович Чацький.

Полковник Скалозуб Сергій Сергійович.

Наталія Дмитрівна, молода дама } Горічі.

Платон Михайлович — чоловік її }

Князь Тугоуховський та княгиня, дружина його, з шістьма дочками.

Графиня-бабка } Хрюміни.

Графиня-внучка }

Антін Антонович Загорецький.

Стара Хльостова, своячениця Фамусова

Пан Н.

Пан Д.

Репетілов.

Петрушка та кілька слуг, з репліками. Багато гостей всякого розбору та їх лакеїв при роз'їзді.

Офіціанти Фамусова.

Дія в Москві, в домі Фамусова.

ДІЯ ПЕРША

ЯВА ПЕРША

Бігальня, в ній великий годинник; праворуч двері до Софійної спальні, звідки чути фортепіано з флейтою, що потім змовкають. Лізонька посеред кімнати спить, перехилившись з крісла.

(Ранок, ледве розвиднюється).

Лізонька (раптом прокидається, встає з крісла, оглядається).

Світає!.. Ах! як швидко ніч минула!
Просилась вчора спати:— куди!
„Ми друга ждем“.— Чатуй, сиди,
Не спи, аж поки не впадеш безчула.
Тепер, ось тільки но здрімнула,
Вже день!.. Сказати їм — і край!

(Стукає до Софії).

Софіє Павлівно, гай - гай,
Скажіть амуру надобраніч!
Поглухли?— Олексій Степанич!
Ой, панночко!..— І страх не візьме їх!

(Відходить од дверей).

От гість іще незваний!
А що, як пан застука всіх?
Біда служить в закоханої панни!
(Знову до дверей).

Час розійтись.— Чи вам не чуть?

Голос Софії. Котра година?

Лізонька.

В домі всі встають.

Софія (з своєї кімнати).

Котра година?

Лізонька.

Сьома, восьма, ні, дев'ята!

Софія (звідти ж).

Неправда!

Лізонька (геть од дверей).

Ах! амур той клятий!

І чути їм— не зрозуміть.

Чому б віконниць не відкрить?

Годинник покручу.— Вже зварять з мене воду,
Та змушу грать його.

(Лізе на стілець, пересуває стрілку, годинник б'є і грає).

ЯВА ДРУГА

Ліза і Фамусов.

Ліза.

Ах! пан!

Фамусов.

А так, я сам.

(Спиває музику годинника).

Таке дівча— все пустоці та шкоди!
Второпати не міг, яке то лихо там!
То флейту чути мов, то наче фортеп'яно.
Це ж для Софії начебто зарано??

Ліза.

Без наміру я, пане ... так...

Фамусов.

Еге ж, без наміру... Вам вірити
ще б пак!
За вами поглядай!

(Горнеться до неї й залицяється).

Ох, дзига пустотлива.

Ліза.

Не сором вам, пустуете самі ви!

Фамусов.

Смирненька он яка, диви,
А вітер свище в голові.

Ліза.

Пустіть... Ніщо вам стид дівочий.
Отямтеся— ви ж дід!

Фамусов.

Хіба ж такі діди?

Ліза.

Ну, прийде хтось, як глянем в очі?

Фамусов.

Хто ж трапиться сюди?
Софія спить?

Ліза.

Лягли от спочивати.

Фамусов.

Тепер! А ніч?

Ліза.

Читали все завзято.

Фамусов.

Чи бач, які ще примхи завелися.

Ліза.

Замкнуться, й вголос ну французькі все

книжки

Читать...

Фамусов.

Скажи — псувать їй очі не годиться

Нема пуття з книжок отих:

Не спить, бач, од французьких книг,

Мені ж від руських добре спиться.

Ліза.

От встануть, і скажу цю ж мить.

А зараз звольте йти, бо як би не збудить.

Фамусов.

Чого будить? Годинника заводиш,

На весь квартал симфонію гримиш.

Ліза (якнайголосніше).

Та що ви, пак!

Фамусов.

Дурна, ти ще б сильніш.
Скажена, годі ж!

Ліза.

Боюсь, не вийшло би з того...

Фамусов.

Чого?

Ліза.

Хіба дитина ви, чи вас мені навчати;
Відомо, на зорі чутливо сплять дівчата;
Щось рипне, чи хтось пройде: все,
Все чують...

Фамусов.

От верзе!

Голос Софії.

Гей, Лізо!

Фамусов (поквапливо).

Цить!

(Крадеться геть із кімнати навшпиньки).

Ліза (сама).

Пішов... Ах! од панів подалі;
Біди від них собі, тогò й диви, діждеш.
Хай нас мине над всі печалі
І панський гнів, і панська ласка теж.

ЯВА ТРЕТЯ

Ліза, Софія із свічкою, за нею Молчалін.

Софія.

Що, Лізо, це на тебе спало?

Шумиш...

Ліза.

Звичайно, вам не легко розійтись?

До ранку вдвох усе, а все здається мало?

Софія.

Ах, ранок, справді, вже, дивись!

(Гасить свічку).

І день, і сум. Де ніч, не знати!

Ліза.

Сумуйте, кару бо не вам, мені ж дістати.

Тут тато ваш прийшли; я не в собі була,

Крутилась так і сяк, не знаю, що плела.

Ідть но, пане, вже! Чого стояти досі?

Прощайтесь. Серце аж зайшлося;

Година, бач, яка, погляньте у вікно:

Народ як плав пливе давно;

А в домі стук, хідня, вже прибирать кінчають.

Софія.

Щасливії часу не помічають.

Ліза.

Вам можна їх не помічати;

А кари, звісно, вже мені за вас зазнати.

Софія (до Молчаліна)

Ідть. Ах, цілий день нам ще нудьга і мука!

Ліза.

Бог з вами! Та візьміть же руку!

(Розводить їх. Молчалін у дверях стикається з Фамусовим).

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Софія, Ліза, Молчалін, Фамусов.

Фамусов.

Оце okazія! Молчалін? ти, брат?

Молчалін.

Я.

Фамусов.

До чого ж тут поява ця твоя?

І ти, Софіє!.. Здрастуй! Що ти

Так рано підвелась! га? чи яка робота?

І як надумав бог докупи вас злучить?

Софія.

Він тільки но зайшов, цю мить.

Молчалін.

Гуляв оце я.

Фамусов.

Ні, гуляй собі, дружочку,

Десь далі від цього куточку.

А ти! Лише прокинулась, з мужчиною, диви,

Ще й з молодим! Воно ж якраз підходить!

Читає, й мозок колобродить.

Усі такі з книжками ви!

А все Кузнецький міст, і штукарі-французи,

Звідкіль і моди в нас, і автори, і музи:

Ті згубники і грошей, і серцець!
Коли врятує нас творець
Од витребеньок їх! капелюхів! книгарень!
Цукерень, мод і перукарень!

Софія.

Дозвольте, батечку, не стямлюся ніяк;
У голові туман, усю аж трусить ляк,
Ви вбігти зволили сюди швиденько,
Я не в собі.

Фамусов.

Ну, дякую красненько!
До них я скоком прискакав!
Я перешкодив! я злякав!
Сам, донечко, я в розладі, день цілий
Не знаю спочину, ввесь час мов очманілий.
В службових справах клопіт, метушня.
До мене лізе всяк, то діло, то сварня!
Чи ждав ще клопоту такого та обману?..

Софія (крізь сльози).

Від кого, батечку?

Фамусов.

От докоряти стане,
Що марно лаю і стижу.
Не плач, а слухай, що кажу.
Вже ж піклувались так за тебе
Ще з пелюшок! що більш не треба!
Померла мати — що ж: я мати знов
В мадам Розьє тобі знайшов.

Стареньку - чудо взяв, таку знайти ще годі:
Звичаї знала, скарб була в господі.

Щоправда, не ловила гав:

П'ятсот карбованців як дав

На рік хтось більше, вже і спокусило.

Та не в мадамі сила.

Чи ж треба кращого взірця,

Як бачиш рідного вітця.

Дивись: не з молодих, з постави я невидний,

Та ще бадьорій, так, старий, а молодець.

Сам пан собі, і вільний удовець...

Поводження чернече, гідне!..

Ліза.

Даруйте, пане, я...

Фамусов.

Мовчать:

Ото часи! Не знаєш, що почать!

Всі стали мудреці хороші,

А доньки — ті найбільш, та добрі, справді, ми,

А мови гірше від чуми!

Берем пройдисвітів на хліб ми і за гроші,

Мовляв, учить, панове, донечок всього,—

Співать! і танцювать! і вчить кокетування!

Мов хочем їх оддать за блазнів наостанне.

Ти, любий друже, що? Прийшов шукать

чого?

Безроду притулив, в своїй пригрів родині,

Зробив асесором, секретарем до справ.

На службі у Москві ти через кого нині?—

Якби не я, — в Твері б ти пропадав.

Софія.

До чого це ваш гнів? Не в гості ж він
з'явився,
У домі в нас живе, ото ж, яких вам див!
Ішов туди, тут опинився.

Фамусов.

Випадком, чи того схотів?
Та вкупі ви чому? Тут щось не тее, мила...

Софія.

Та ось чому турбація: коли
Ви з Лізою допіру тут були,
Злякав мене ваш голос, і щосили,
Без тями вмить побігла я сюди.

Фамусов.

На мене всю вину складуть ще, як годиться,
Невчасно голос мій накоїв їм біди!

Софія.

Як снилось щось сумне, стурбує і дрібниця.
Сказать вам сон? Сама я не збагну.

Фамусов.

От чудасія ще!

Софія.

Вам розповісти?

Фамусов.

Ну?

(Сідає).

Софія.

Дозвольте ... як ... у сні тім див чимало ...
Квітчастий луг, і я шукала
Трави,

Якої — вийшло з голови.

Тут любий, дорогий, один із тих, кого ми
Побачимо — мов вік він нам знайомий,
З'явився раптом ... в нього ум, принада рис,
Та він несміливий ... Хто в злиднях змалку
ріс...

Фамусов.

Ах! матінко, врятуй від карі!
Тобі голота не до пари.

Софія.

А потім зникло все: і луг той, і чебрець.
В кімнаті темній ми. І — важко уявити —
Підлога геть, ви, тату, звідти,
Волосся сторч, блідий, немов той мрець!
Тут з громом навстіж двері, й наче
Напівлюдей, напівзвірів я бачу.
Нас розлучивши двох, взялися мучить враз
Того, кого люблю любов'ю я палкою.
До нього я — ви тягнете до вас:
Потвори верещать навколо нас юрбою!
Він вслід кричить!.. —

Проснулась. Ходить хтось, гримить:
Ваш голос був ... міркую, що так рано?
Біжу сюди — і вас знаходжу з ним.

Фамусов.

Еге ж, біда із сном таким,
Все є тут, як нема обману:
Коханнячко, і жах, і квіти, і чорти.
Ну, пане мій, а ти?

Молчалін.

Ваш голос чув я.

Фамусов.

От сміхота.

Допік їм голос мій, усім завдав роботи,
Знай, будить,—гей, мовляв, усяк сюди біжи!
На голос мій спішив, чого ж бо? Ну, кажи

Молчалін.

Папери ніс.

Фамусов.

Так! їх ще бракувало.
Та зглянься, що це враз напали
До служби потяг і любов!

(Встає).

Ну, донечко, спочинь ізнов.
Чудні бувають сни, а ввіч того чудніше;
Шукала ти собі трави,
А любий трапився скоріше;
Дурниці викинь з голови;
Де дива, не добрати змісту:
Йди, лягай іще поспать.

(До Молчаліна).

Ходім папери розбирать.

Молчалін.

Я тільки ніс, щоб доповісти,
Потрібні довідки, а щодо решти — в тих
Є суперечності, і плутання без краю.

Фамусов.

Одне лише завжди мене лякає,
Щоб гори не зібрались їх;
Дай волю вам, воно б так і засіло.
А в мене так: чи діло, чи не діло,
Такий вже мій звичай:
Підписано — й мороці край!

Виходить з Молчаліним, у дверях пропускає його наперед.

ЯВА П'ЯТА

Софія, Ліза.

Ліза.

Ну, от і свято вам! ну, от вам і потіха!
А втім, до сліз тут, не до сміху;
В очах імла, душа пішла до ніг;
Гріх — то пусте, ось поговір — не сміх.

Софія.

Що поговір мені, і кпини, і докори,
Та батечко... в тому все горе:
Сварливий та швидкий на гнів
Такий завжди, а з цих часів...
Та знаєш ти й сама...

Ліза.

Авжеж, воно відомо;
Замкнуть ще вас вони; зо мною — півбіди,

А то, крий боже, випхнуть з дому
Мене, Молчаліна і всіх під три чорти.

Софія.

Таке бо щастя наше вже зрадливе!
Буває гірше, а мине;
Коли ж і думоньки нема про щось сумне...
За музикою в нас так сходив час щасливо,
Ми щастям тішились своїм,
Ні остраху, ані турботи,
Аж лихо вдарило, як грім.

Ліза.

Що ж дивного у тім? — Нема у вас охоти
Мене послухатись — і ось
Куди дійшлось.
Нащо вам ліпшого пророка?
Знайшли ж, казала вам, в коханні ту мороку!
Пуття — й на гріш для вас.
Як всі в Москві, такий і батенько якраз:
Потрібно зятя їм вельможу з орденами,
Та бач, не всі у нас заможні, хто з чинами,
А їм хотілося б такого взять,
Щоб грошики були, щоб ви розкошували;
Полковник Скалозуб, хіба не зять?
І золотий мішок, і пнеться в генерали.

Софія.

Ну, й милий він! Втекла б не знать куди
Від нього, як почне про муштру та ряди.
Слівця розумного він не сказав ще зроду. —
Мені однаково, чи за нього, чи в воду.

Ліза.

Так, балакучий — страх, а дуже нетямкий;
Та хай цивільний, хай військовий,
Меткий, чутливий хто ще знайдеться такий,
Як Олександр Андрійч. Мова
Не з тим, щоби вам дорікнутьь:
Давно минулось, не вернуть,
А в пам'ятку ...

Софія.

Що в пам'ятку? Він смішно
Передражнити вміє всіх,
Жартує все, мені і втішно:
Разом сміємось, сміх не гріх.

Ліза.

Ото й усе? невже? — Слізьми він заливався,
Сердега, згадую, як з вами розлучався.—
— Що, пане, плачете? чи чуєте біду?
А він: „Недарма, Лізо,— серце чує...
Хто знає, що тоді, як повернусь, знайду?
І скільки, може, загублю я!“
Сердешний! Наче знав, що років через три...

Софія.

Послухай, волі ти такої не бери.
Що легковажно я вчинила, може,—
Це знаю, винна в'тім; та зрадила кого ж я,
Щоб докорять за це мені могли?
Так, змалку вкупі з Чацьким ми росли.
І бавлячись удвох, ще як були малята,

Здружились, звикли ми бути разом
повсякчас,
А там він нас лишив, став, мабуть,
нудьгувати.

І вже відвідував не часто нас,
А потім знов удав, чого, не знати,
Що закохавсь, що тоскно йому надто!!
Розумний, гострий на язик,
З людьми дружити він не звик.
Про себе ж думка надто гордовита...
В краях далеких щось принадило його.
Ах! як кохає хто кого,
Навіщо їхати по розум на край світу?

Ліза.

Де нині він? в яких краях?
Десь, чути, лікувавсь на кислих джерелах,
Не від хвороб, мабуть, а від нудьги —
певніше.

Софія.

І люди де смішні, там тільки легко й дише.
Кого люблю, той не такий:
Молчалин — відданий, прихильний, боязкий.
Ні з ким ще не завівсь, і зроду він несмілий.
Ніч непомітно так із ним мина.
Сидим, а вже давно надворі забіліло.
Що поробляє, думаєш?

Ліза.

Бог зна.

Та чи мое це, любя панно, діло?

Софія.

Візьме він руку, пригорне,
Від серця щирого зітхне,
Ні слова вільного, і так минають ночі,—
Сидить, закохано втопивши очі.

(Ліза сміється).

Смієшся! Що тобі! Смішному де знайшла
Ти привід, і причина в чому?

Ліза.

Та ваша тітонька на думку щось прийшла.
Як молодий француз утік у неї з дому.
Сердешна! Все старалась приховать
Біду, та не була дбайлива:
Забула, бач, волосся фарбувать
І за три дні вся стала сива.

(Сміється далі).

Софія (з прикрістю).

Ось і про мене так казатимуть колись.

Ліза.

Простіть... Чи вам заприсягтись?
Про це згадала так якимсь, зненацька,
Щоби розважив вас дурний мій сміх...

ЯВА ШОСТА

Софія, Ліза, Слуга, за ним Чацький.

Слуга.

Пан Олександр Андрійч Чацький!

(Виходить).

ЯВА СЬОМА

Софія, Ліза, Чацький.

Чацький.

Ледь світ вже на ногах! і я — до ваших ніг.

(Палко цілує руку).

Ну, поцілуйте ж бо, не ждали? Привітайте!

Зраділи? Ні? В обличчя глянуть дайте.

Здивовані? і все? оце так прийняли!

Немов і тижня ще немає,

Мов тільки вчора вдвох були —

Набридли вже взаємно ми без краю.

Прихильність ваша де ж? пропав її і слід,

Я ж стрімголов летів через весь світ,

За сорок п'ять годин, не спавши ні

Більш як сімсот верстов промчав хвилини,

у хуртовину,

В дорозі все згубив, і падав скільки раз —

І от яка мені відрада!

Софія.

Ах! Чацький, я вам дуже рада.

Чацький.

Ви раді? В добрий час.

Проте, по щирості, щось віри в те не

ймається.

І, зрештою, мені здається,

Хоч коней гнав я, гнав людей,

Я тут не з бажаних гостей.

Ліза.

От, пане, чули б ви, яка була розмова
Допіру вдвох отут між нас,
На думку спали ви якраз,
Ну, панночко, скажіть ви слово.

Софія.

Хіба тепер лише? Завжди.
Вже дорікать не можете ви в тому.
Хто зайде хоч на мить сюди,
Хай буде здалеку, чи зовсім незнайомий,
Питаю всіх, хай гість моряк:
Чи в диліжансі вас не трапилось зустріти?

Чацький.

Припустимо, що так.
Блажен, хто вірує, їм тепло жить на світі!—
Ах! боже мій, не сон, скажіть, це. Ні?
В Москві! У вас! Як вас пізнають
мені?
Де вік отой, часи оті щасливі,
Розваги наші метушливі,
Як ми щовечора пустуем тут і там,
Спокою не даем стільцям, ані столам.
Чи тато ваш з мадам в пікета грать
візьметься;
Ми в темному кутку, чи не в цьому,
здається,
Удвох. А рипне щось—і та, і той завмер...

Софія.

Дитинство, що ж!

Чацький.

Так, а тепер,
В сімнадцять літ ви — наче квіт рожевий,
І, мабуть, знаєте й самі про це ви,
І скромні через те, не дивитесь на світ.
Чи не закохані? признатися б вам слід,
Чого ж мовчати соромливо...

Софія.

Та засоромлять отакі
Цікаві погляди й запитання швидкі.

Чацький.

Даруйте вже, крім вас, яке тут знайдеш
диво?
Чим здивувать могла б мене Москва?
Учора бал був, завтра буде два.
Той сватався, женився, а тому вийшло
гірше.
Скрізь ті ж думки, і ті ж в альбомах
вірші.

Софія.

Сердиті на Москву. З мандрівки недарма!
Де ж ліпш?

Чацький.

Де нас нема.
Ну, що, як тато ваш? усе в Англійськiм
клубі,
Як вірний член, поміж тих самих
стіл?

Ваш дядечко — вже в землю час йому би?
А той ... ну, як його, чи грек, чи турок він ...
Чорнявий той, цибатий і тоненький,

Забув уже, як звать його,
По всіх домах він за свого:

І тут бува, і там він цвенька.

А на бульварах ще й тепер
Трьох видно жевжиків, що вік весь
молодяться?

Мільйон у них рідні, через кузин, сестер
В Європі з усіма зрідняться.

А скарб наш? краща із принад?

На лобі вівіска: „театр і маскарад“:

Всі розмальовані, мов гай, у домі стіни-

Сам він товстун, актори ж — тіні.

Ви згадуєте бал, що ми відкрили вдвох,
В кімнаті, далі десь, заслоною закритий,
Мов соловейко той, хтось тьохкав:

„тьох - тьох - тьох“,

Оспівуючи взимку літо.

Ну, а сухотний той, рідня вам, ворог книг,
Що в комітеті вченім оселився,

Присяги вимагав од всіх,

Щоб грамоти ніхто не знав і не учився?

Побачити їх знов судилося мені!

Набридне з ними жить, не знайдеш в кому
вади?

А вернешся назад із мандрів, з чужини,

І батьківщини дим відчути знову
радий!

Софія.

От тітоньки нема, шкода,
Була б знайомим всім біда.

Чацький.

А тітка ваша як? Мінерва все невинна,
Та ж вірна фрейліна цариці Катерини?
Собак і вихованок повен дім?

Ах! виховання — як із ним?

Чи і тепер в домашній почет
Полки учителів збирають навмання,
Щоб більше й найдешевш, про те лише
клопочуть,

Ну, а знання — навіщо ті знання?

В Росії, під великим штрафом,

Стає для нас з наказу всяк

Істориком і географом!

Згадайте: ментор наш, халат його, ковпак
І палець вказівний, учений весь лаштунок,—
Як наші боязкі гнітило це уми,

Як із дитинства звикли вірять ми,

Що тільки в німцях наш рятунок!

А Гільоме, француз, ввесь на вітру, що
з ним?

Не взяв він шлюбу ще?—

Софія.

Та з ким?

Чацький.

Йому ж до пари є княгинь багато —
Пульхерія Андріївна, скажім?

Софія.

Танцмейстер! Що це вам!

Чацький.

Не кавалер він чим?

Маєток, рід, чини — це ми повинні мати,

А Гільйоме !.. Скажіть, чи тон такий

На з'їздах, зборищах, по святах всіх

приходських

Панує все ще й досі суміш язиків :

Французького з нижегородським ?

Софія.

Разом дві мови б то ?

Чацький.

Звичай же був такий.

Софія.

То ваша варта й трьох, язик у вас круткий.

Чацький.

Принаймні, щирий і правдивий.

Чи ж диво?—Вдвох ми знов, і я щасливий,

То ж і балакаю. А не бува часів,

Що від Молчаліна дурніший я? До речі,

Що з ним? Усе мовчить і гне слухняно

плечі?

Побачить, згадую, якісь нові пісні,

Все лізе, набрида : ото б списать мені...

Проте, із нього ще і пава вийде знана

У нас же безсловесним шана.

Софія (набік).

Це не людина, змії!

(Уголос і вимушено).

Спитати хочу вас :

Чи так було, щоб ви, чи сміхом? чи
в печалі?

Про когось добрих слів хоч два, бува,
сказали?

Хай не тепер, в дитинстві, ну, хоч раз.

Чацький.

Коли ще ніжне все? і серце не злютіло?

Чому ж то так давно? а ось вам добре діло:

Тепер, під дзенькіт бубонців,

Вдень і вночі, по сніговій пустелі,

До вас я стрімголов летів.

І як знаходжу вас? нечулу, мов ту скелю.

Ось півгодини холод ваш терплю!

Лице святенне і суворе!..

І все ж я вас без пам'яті люблю.

(Мовчанвя на хвилину).

Та чи ж слова мої — самі їдкі докори?

Чи то для когось ворог я лихий?

Не в лад тоді із серцем розум мій.

З дивацтв чийхсь, бува не зрідка,

Всміхнусь собі — й забуду швидко.

Для вас же і в огонь не боязко мені.

Софія.

Так, добре згорите, а коли ні?

ЯВА ВОСЬМА

Софія, Ліза, Чацький, Фамусов

Фамусов.

Ось ще один!

Софія.

Ах, тату, сон у руку!

(Виходить).

Фамусов (їй услід напівголосно).

Проклятий сон.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Фамусов, Чацький (дивиться на двері, в які Софія вийшла).

Фамусов.

Ну, ну, і втяв ти штуку!
Три роки не писав двох слів!
І враз, мов з хмари, заgrimів!

(Обіймаються).

Здоров будь, друже, радий я! Здорово?
Сідай мерщій, заводь розмову
Про те, що бачив, що чував?
Аджеж довгенько мандрував.

(Сідають).

Чацький (неуважно).

Софія Павлівна у вас розквітла — диво!

Фамусов.

Авжеж вам, молодим, на дівчину вродливу
Так і кортить пильніш зиркнуть;
Сказала щось, а ти, мабуть,
Вже з головою весь поринув у надії!

Чацький.

Ні, в них кохатися боюсь я і не смію.

Фамусов.

„У руку сон“, мені шепнула так.
Ось ти надумав...

Чацький.

Я? ніякі!

Фамусов.

У чому річ? хто їй там сниться?

Чацький.

Я не тлумачу снів.

Фамусов.

Не вір їй, все дурниці.

Чацький.

Йму віри власним я очам,
Вік не стрічав, розписку дам,
Як десь від неї знайдеться гарніша!

Фамусов.

Він все своє. Та розкажи скоріше,
Де був? блукав де стільки літ?
І звідкіля тепер?

Чацький.

Та чи мені до того?
Хотів об'їхати весь світ —
І соту не об'їхав його.

(Поквапно встає).

Даруйте; поспішав скоріш побачить вас,
Тепер — додому я. Через недовгий час
З'явлюсь, найменшої з подробиць не забуду,
Вам першому, а ви розкажете вже всюди.

(У дверях).

Яка краса!

(Виходить).

ЯВА ДЕСЯТА

Фамусов (сам).

Та котрий з двох один?
„Ах! тату, сон у руку!“
І каже це, коли тут він!
Чи помиливсь? Ну, і метка ж на штуки!
То з тим, з Молчаліним, веде якусь
крутню,
Тепер... та в полум'я з вогню:
Той злидень, а цей франт... щокроку
Про вибрики його чувать!
О, що ж то, боже, за морока
Дочку дорослу пильнувать!
(Виходить).

Кінець першої дії

ДІЯ ДРУГА

ЯВА ПЕРША

Фамусов, слуга.

Фамусов.

Петрушко, в тебе знов обнова:
Подерся лікоть он. Візьми но календар,
Читай не так, як паламар,
А з глуздом, чітко, слово в слово.
Стривай но.—Що в нас на тім тижні е?
В вівторок... Так—пиши, та чисто:
Прасков'я Федорівна зве
Мене форелів попоїсти.
Ну, й мудрувата штука світ!
Як зміркують та зрозуміти;
То бережешся, то обід:
Години три їси, а скільки ж днів травити!
Тоді ж... Ні, на четвер пиши:
Знайомого ховати звали.
Ох, люди! жити всім кортить,
І всі немов позабували,

Що треба буде в свій останній дім,
Вузький, холодний, лізти всім.
Та в людській пам'яті хто хоче довго бути,
Ось приклад нам: той, хто помер,
Вельможа був, шановний камергер
З ключем, і сину ключ умів здобути;
Сам багатій, багату жінку взяв;
Женив дітей, внучат; сконав;
І спогади журні усі про нього мають:
Кузьма Петрович! мир йому!
Які ж тузй в Москві живуть

і помирають!

Пиши: в четвері ще ... Стривай но, а чому
Не в п'ятницю? А може і в суботу,
Я маю в удови, у лікарші хрестить.
Хоч не родила ще, та я злічив достоту,
Що саме час вже їй родить.—

ЯВА ДРУГА

Фамусов, слуга, Чацький.

Фамусов.

А! Олександр Андрійовичу, прошу.
Сідайте но.

Чацький.

У вас діла?

Фамусов (до слуги).

Ну, йди.

(Слуга виходить).

Так, різні справи є, щоб не забути, вношу
Я кожну в книжку, ось сюди.

Чацький.

А ви щось невеселі стали,
Признайтеся, чому? Чи, може, я не в час?
А чи напасть якась ураз
Софію Павлівну спіткала?
Обличчя, рухи, вигляд ваш сумний.

Фамусов.

От загадку знайшов, дивіться!
Сумний я став!.. Мій вік такий,
Що у танець мені піти вже не годиться!

Чацький.

Та чи запрошує хто вас;
Я тільки запитав два слова:
Софія Павлівна, що з нею? чи здорова?

Фамусов.

Тьху, господи прости! Одне товче весь час!
Вона із уст не сходить!
То з розуму, диви, його красою зводить,
То хвора стала враз вона.
Ти закохався може, чи хто зна?
Світ обгасав, женитись закортіло!

Чацький.

А вам нащо?

Фамусов.

Мене спитать годяще діло,
Адже я їй немов рідня.
Принаймні, звіку, день від дня,
Мене не дарма батьком звали.

Чацький.

Хай я посватаюсь, ви що б мені сказали?

Фамусов.

Сказав би я поперше: не казись,
Маєтком потурбуйсь, а то й руїна
швидко,
А головне: служити, брат, візьмись.

Чацький.

Служити б радий я, прислужуватись гидко.

Фамусов.

Отож бо всі ви гордяки!
Спитали б ви, як діяли батьки?
Від старших вчилися б порядку:
Наприклад, ми, чи то небіжчик дядько,
Максим Петрович: він не на сріблі плохим—
На золоті все їв; наказував стам слугам;
Весь в орденах; а їздив тільки цугом.
Вік при дворі, та зваж но, при якім!
Тоді не те, що нині:
Служив самісінькій цариці Катерині.
Тоді ж поважні всі! угору кирпу гнуть...
Вклонився їм—і пальцем не кивнуть.

Вельможа в ласці, це ж, відомо,
Жив, не як хтось, достатки мав
у всьому.

А дядько! чисто князь той був!
Суворий, в три дуги все гнув.
Ну, а як треба підслужитись,
І сам схилявся ковильцем:

Був куртаг¹—трапилось йому тут
оступитись.

Упав та так, що ледве встав живцем.

Старий заохкав хрипко, смішно:
Монарша посмішка йому засяла втішно;
Сміятись зволили; ну, що ж, як він?

Та встав, отямився, хотів зробить уклін,

Упав удруге—вже навмисно—

А регіт більший, він і втретє, звісно.

А? як це вам? Аджеж є глузд в нього.

Упав—забивсь, а встав здоровий.

За те на віст частіш запрошують кого?

Хто чує при дворі щораз ласкаве слово?

Максим Петрович. Хто мав шани більш

од всіх?

Знов він! Згадать любенько-любо!

Чин, орден, пенсію дасть кожному хто міг?

Максим Петрович. Так! Ви, нинішні,—ану-бо!

Чацький.

Так, встигнув світ дурнішим стать,

Сказать би вам, зітхнувши чуло;

¹ День, коли приймають у палаці.

Як подивитись, та зрівнять
Вік нинішній і вік минулий:
Ще свіжі спогади, а не повіриш, ні.
Як лоб фортеці брав у наймирніші дні,
Лиш бий хто ним об землю ревно,
Як той, хто шию гнув, і успіх мав
напевно!

Зневагу кидали в обличчя бідакам,
А тим, хто вище вліз, курили фіміам.

Був, справді, час слухняності та страху—
Все під личиною шаноби до царя.
Не дядька вашого на думці маю я.

Його ми не збентежим праха.
Та нині хто на себе візьме труд,
Хай підлабузник будь завзятий,
Підлогу, щоб смішити люд,
Уперто лобом пробивати?
Ровесник тут, якийсь дідок,
Отой побачивши стрибок,
Хоч крок йому лиш до могили,
Мабуть, приказував: „Мені б так пощастило!“
Хоч кодло ще падлюк живе, як і раніш,
Та нині сміх страшний, а сором ще грізніш.
Недарма ж цар до них вже менше став
ласкавий.

Фамусов.

Він карбонар! О, боже правий!

Чацький.

Світ інший став, о, це вже так.

Фамусов.

Страшна людина він!

Чацький.

Вільніше кожний дише
І не спішить вдягтись у блазенський ковпак.

Фамусов.

Що каже він! і каже, наче пише!

Чацький.

В своїх опекунів бувати й позіхати,
З'явитись помовчати, задурно пообідати,
Тут хустку, там стільця подати.

Фамусов.

Він вільність хоче проповідати!

Чацький.

Хто любить мандрувати, в маєтку хто живе...

Фамусов.

Та влади він не визнає!

Чацький.

Хто не особам служить — ділу...

Фамусов.

Суворо б наказав таким от молодцям,
Щоб носу до столиць являть не сміли.

Чацький.

Я зрештою вам спокій дам...

Фамусов.

Огида слухати, досадно!

Чацький.

Ваш час тут лаяв я нещадно.
Та ми помиримось якось;
Одкиньте щось,
Хоч нашому часу в додачу,
Кажіть, я згодний, не заплачу.

Фамусов.

І знать не хочу вас, розбецених таких.

Чацький.

Я все сказав.

Фамусов.

Хоч вуха затулити!

Чацький.

Нащо ж? Я не зневажу їх.

Фамусов (скороговіркою).

Ось байди б'ють, гасаючи по світу,
Повернуться, від них порядку жди.

Чацький.

Я вже мовчу.

Фамусов.

Як здихатись біди.

Чацький.

Я кинув суперечки, врешті.

Фамусов.

Не сила, зглянься, що верзеш ти!—

ЯВА ТРЕТЯ

Слуга (входить).

Полковник Скалозуб.

Фамусов (нічого не бачить і не чує).

Ну, друже дорогий,
Під суд візьмуть тебе, як стій!

Чацький.

Про гостя вам принесли вісті.

Фамусов.

Не слухаю, під суд!

Чацький.

Вам хочуть доповісти.

Фамусов.

Не слухаю, під суд! під суд!

Чацький.

Та оберніться, є хтось тут.

Фамусов (обертається).

Га? бунт? Ну, так і жду содому.

Слуга.

Полковник Скалозуб. Накажете прийнять?

Фамусов (встає).

Осли! вам сто разів казать?
Прийнять його, просить, переказать, що дома,
Що дуже радий. Йди но, поспішишь.

(Слуга виходить).

Будь ласка, при ньому шануйсь, побережись:
Людина він відома, гідна,
Всі груди в орденах, хоч би й, на
п'єдестал,
Ще молодий, а чином видний,
Не нині завтра генерал.
Я прошу, при ньому поведься ти смирененько.
Ех! братцю, в успіхах тобі б за ним!..
У мене він бува частенько.
Ти знаєш, радий я усім.
В Москві прибрешуть, як годиться:
Мовляв, з Софією він жениться. Дурниці.
На це б пристав душею, певно, він,
Та не вбачаю сам поважних я причин
Віддати доньку завтра, чи сьогодні.
Софія ж молода. Втім, воленька господня.
Благаю, суперечками його не стрінь
І ці ідеї забрехущі кинь.
Що ж це нема його? Не доберу причини!..
А! мабуть, на мою подався половину.

(Поквапливо виходить).

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Чацький.

Чацький.

Як метушиться! звідки це?
Чи жениха вже, справді, мають з нього?
Відколи почали цуратись, як чужого,
Мене, і відвертать лице!

Та хто цей Скалозуб? Він батьку просто
сниться.

А, може, для дочки у ньому рай?..
Ах! той скажи коханню край,
Хто на три роки відлучиться.

ЯВА П'ЯТА

Чацький, Фамусов, Скалозуб.

Фамусов.

Сергій Сергіичу, сюди,
Ласкаво прошу, тут тепліше.
Промерзли ви, нема біди;
Ось душничок відкриємо скоріше.

Скалозуб (грубим басом).

Та на що ж лізти вам самим!..
Як чесний офіцер, соромлюся я тим.

Фамусов.

Так як же? Чи й на крок, мій любий,
прехороший,—
Для друзів не ступити нам!
Скидайте шляпу, шаблю, прошу;
Канапа ось, затишно буде там.

Скалозуб.

Куди накажете, аби лиш примоститись.

(Сідають всі трое. Чацький оддалік).

Фамусов.

Ах! батечку, щоб не забуть: цю ж мить
Дозвольте нам порозумітись,
Не в тому річ, щоб спадщину ділить;
Не знав ні я, ні ви, як видко,
Ваш брат двоюрідний на думку цю навів,
Настасья Миколаївна рідня вам? Звідки?

Скалозуб.

Я з нею не служив,
То й не питайте, честі слово!

Фамусов.

Сергій Сергійчу, та що ви!
Ні, я так опікув, розсиплюсь для рідні,
Знайду її на мёрських дні.
На службі при мені чужий хтось тільки
зрідка,
А більше сестрині та своякові дітки;
Молчалін, правда, цей не свій,
Та взяв його, бо діловий.
Як станеш представлять до хрестика, до чину,
Ну, як же не подбати за свою людину!
Одначе, брат ваш друг мені й казав,
Що через вас чини, і се, і те дістав.

Скалозуб.

Тринадцятий був рік, ми відзначались
з братом
В тридцятім егерським, а потім в сорок
п'ятім.

Фамусов.

Так! щастя батькові, в кого такий синаш!
Здається, орденок вже має братик ваш?—

Скалозуб.

За третє серпня, так; за цю шпарку подію.
Дістав він з бантом, я—на шию.

Фамусов.

Людина мила він, і подивитись — хват;
О, предостойний він, двоюрідний ваш брат.

Скалозуб.

Та чудернацькі щось нові його звичаї.
Належав чин йому — він службу облишає,
В маєтку сів — і до книжок.

Фамусов.

Юнацтво!.. до книжок! то небезпечний крок!
От ви поводитеся справно,
Давно полковником, а служите недавно.

Скалозуб.

Щастить весь час мені в товаришах моїх —
Вакансії щораз відкриті:
То старших знімуть, тих чи тих,
А інші, глянеш, перебиті.

Фамусов.

Це вже господь кого, обравши, вознесе.

Скалозуб.

Ще й краще, ніж мені, буває, повезе,

У нас в п'ятнадцятій дивізії, скажу я,
Бригадний генерал — от доля як дарує!

Фамусов.

Та щедра ваша теж: дала, здається, все.

Скалозуб.

Не скаржуся, не обминали,
А полку, все ж, два роки не давали.

Фамусов.

Ганятесь за полком?
Та щодо решти, багатьом
До вас далеко-далеченно.

Скалозуб.

Ні, в корпусі у нас старіші є за мене.
Я з вісімсот дев'ятого служу;
Так, щоб чини здобуть, є способів чимало;
І як філософ справжній, так про них скажу:
Мені б доскочити лише у генерали.

Фамусов.

І правду кажете, дай бог здоров'я вам
І генеральський чин, а там
Подумать час, скажу без фальшу,
Про молоденьку генеральшу.

Скалозуб.

Та думка в мене є така.

Фамусов.

Що ж? в кого є сестра, небога чи дочка —
В Москві ж їх є і там, і тут, щокроку.

Чого? все більше рік - од - року.
Так, батечку, не марні то слова,
Навряд десь є столиця, як Москва.

Скалозуб.

Дистанція на розмір далеченька.

Фамусов.

Смак, батечку, поведження чемненьке.

На все свої закони єсть.

Наприклад, споконвік вже так у нас
ведеться —

По батькові і си́ну честь.

Благенький будь, а все ж, як набереться

Душ тисяч зо дві родових,

Той і жених.

А інший будь меткий, будь розумом
всім знаний,

Між всіх угору, кирпу гни свою,

В нас двері широко відчинені усім.

Хоч званий хто, хоч ні,— зайшовши,
не вертає,

А надто хто з чужого краю;

Хай чесний будь, хай ні,— обід

Для всіх поставимо і приймемо, як слід.

Ви зважте но: від голови до п'яток

На всіх московських є відмінний відпечаток.

На нашу молодь подивіться теж,

Які у нас сини, онуки,

Картаєм їх, а тільки розбереш,

В п'ятнадцять літ ще й нам од них наука!

Ну, а старі??— Як їх штовхне під руку біс,
Почнуть розводитись, що слово:— навідріз.
Адже з яких родин! Грози на них немає,
Про уряд іноді таке верзуть, буває,
Що якби хто підслухав їх... біда!
Новин, ні, ні, ніхто з них не жада,

Ні, боже крий! А от судить візьмуться
Чи те, чи се, а найчастіше так,
Посперечаються і... розійдуться.
Розумні, канцлером з них бути міг би всяк!
Я вам скажу, нагода не наспіла,
Алеж без них не обійдеться діло.
А дами?— сунься хтось, попробуй но,
посмій;

На них нема судів, а їхній суд швидкий;
За картами коли візьмуться бунтувати;
Та в мене, лишенько, дружина теж була.
Хоч доручить їм військо муштрувати!
А то в сенат пошліть вершить діла!
Ірина Власівна! Лукер'я Олексівна!
Татьяна Юр'івна! Пульхерія Андрівна!
А доньки наші! всім спокуса і загин!
Тут пруський був король; і дивувався ж він,
Як добре в нас в Москві поводяться дівчата;
Як вміють скромно помовчати,
Всі виховані так, що краще не знайти!
Уміють до лица оздобу зодягти,
Прикраситись серпанком чи атласом,
Двох простих слів не скажуть, все із
викрутасом;

Співають вам французьких пісеньок
І високо виводять нотки,
І хто військовий — їм божок,
А все тому, що патріотки.

Так, так, то не прості слова,
Що вряд така ще є столиця, як Москва.

Скалозуб.

Годилося б сказати,
Прикрасила її пожежа набагато.

Фамусов.

Ох, і не згадуйте, скрізь ремство, від усіх!
На кожну річ нові закони,
Нові доми, і не пізнають старих.

Чацький.

Доми нові, незмінні забобони.
Радійте, не бува на них
Ні згуби від пожеж, ні в модах заборони.

Фамусов (до Чацького).

Чи договір забув уже ти наш?
Просив я помовчати, зроби ж мені послугу.

(До Скалозуба).

Знайомтесь: Чацького, мого старого друга,
Андрія Ілліча покійного синаш;

Не служить, власне, в тім пуття він не вбачає.

А забажай, то був би діловий.

Шкода, по щирості, хлопчина він меткий,
І пише, і перекладає.

Розумна голова, але одна біда...

Чацький.

Ах, іншого когось хай буде вам шкода,
Вже ці слова мені надокучають.

Фамусов.

Усі засуджують, усі це відзначають.

Чацький.

А судді хто?— Старі вони, як світ,
І до свободи їх ворожість негасима,
Думки беруть вони з газет минулих літ,
Часів Очакова й завоювання Крима.

Все лаять раді, кожен час
Тієї ж пісні все заводять,
І їм не в думці, як чимраз
Старіють і на гірше сходять.

Де краю рідного, скажіть нам, ті отці,
Що взяти їх собі могли б ми за взірці?

Чи, може, ці, з грабунків збагатілі,
Від суду захист мавши в друзях, у рідні,
Небачені собі палаци спорудили,
Де бенкетують ночі цілі й дні?
А днів старих мерзенніші прикмети,—
Де не прищепить знов їх зайда з місць чужих?

І не стуляли уст чийх
В Москві у нас вечері та бенкети?
А той, до кого ви мене з дитячих днів,
З незрозумілої мені тепер турботи,
Возили змалку на уклін?
Той Нестор підлої паноти,
Юрбою слуг оточений весь час;

З них кожен віддано, під час пияцтва й бійки,
Життя і честь йому врятовував не раз,—
І раптом виміняв на них хортів він трійко !!!
Або он той, який для витівок чудних
В балет кріпацький позганяв на хурах,
Забравши від батьків, їх дитинчат малих? !
Сам закохавшись в зефірах та амурах,
Примусив всю Москву вклонятись вроді їх !

Та кредиторів він простроченням обунив:

І поодинці, з молотка, усіх

Розпродано зефірів та амурів!!

От сивині чийї ми віддаєм уклін!

Ось шанувать кого нас змушує безлюддя!

Ось наші вчителі і вчинків наших судді!

Тепер, припустимо, один

Із молодих людей знайдеться: чесний, іцирий,

Не зазіхаючи на орден і на чин,

Наукою нехай захопиться без міри;

Або, в душі його збудивши хист палкий,

До творчості йому сам бог навіє сили,

Вони цю ж мить:—пожар! розбій!

І станеш для усіх ти мрійник! підозрілий!!

Мундир! самий мундир! в їх побуті умів

Колись ховати він, гаптований, красивий,

Всю слабкодухість їх, нікчемних цих людців,

І нам за ними в путь щасливу!

Дочки й жінки, усі закохані в мундир!

Було це почуття й мені знайоме й миле!

Та став чужий мені дитячих літ кумір.

Але тоді над ким не мав він чар і сили?

Коли хтось з почету, чи гвардії полки
Тут іноді перебували:
„Ура!“ кричали їм жінки
Й чепці в повітря підкидали!

Фамусов (до себе).

Накличе він мені біду.

(Голосно).

Сергій Сергійовичу, йду
У кабінет, ви б поспішили.

ЯВА ШОСТА

Скалозуб, Чацький.

Скалозуб.

Охоче слухав, як зуміли
В промові цій торкнутись ви
Того захоплення Москви,
Яке вона до тих, до гвардії, плекає;
З їх строїв золотих дивуються без краю!
А в першій армії відстали в чім? коли?
Все припасовано, струнки всі, як тополі,
І офіцери є й були,
Що й на французькій мові знаються доволі

ЯВА СЬОМА

Скалозуб, Чацький, Софія, Ліза.

Софія (біжить до вікна).

Ах, боже мій! упав, убився!

(Втрачає притомність).

Чацький.

Хто?

Що сталося?

Скалозуб.

Лихо з ким?

Чацький.

Як смерть, бліда від страху!

Скалозуб.

Та хто там? звідки впав?

Чацький.

Забився він об що?

Скалозуб.

Чи не старий бо наш дав маху?

Ліза (клопочеться коло панночки).

Це доля вже така : із нею жарти кінь,
Молчалін виїздив, в стрéмено став ногою.

Піднявсь на дибки кінь,
І він об землю головою.

Скалозуб.

Повіддя затягнув, теж взявся до їзди!
Поглянуть, як забився, в груди, чи куди?

(Виходить).

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж без Скалозуба.

Чацький.

Чим допомогти? Кажі скоріше!

Ліза.

В кімнаті там води візьміть.

Чацький й (біжить і приносить. Все, що далі, напівголосно, аж до того, як Софія очутиться).

Ліза.

Налийте в скляночку.

Чацький й.

Цю мить.

Корсет їй розпусти вільніше,
І оцту на виски, сюди,
На лоб ще бризни їй води.
Дивись: вже легше дихать стала.
Повіять чим?

Ліза (подає віяло).

Ось розшукала.

Чацький й.

Глянь у вікно,
Молчалін на ногах давно!
Дурниці так її турбують.

Ліза.

Це здавна з ними повелось:
Не можуть бачити, жалкують.
Як упаде, заб'ється хтось.

Чацький й.

Побризкай ще її водою.
Ось так. Іще. Іще.

Софія (глибоко зітхаючи).

Хто тут зі мною?
Я наче уві сні.

(Поквапливо і вголос).

Де він? Що з ним? Скажіть мені.

Чацький.

Та хай собі зламав би шию,
Вас мало не на смерть злякав.

Софія.

Як злий мороз, байдужість ваша діє!
Вас бачить, слухати ніхто б і сил не мав.

Чацький.

Накажете страждать його заради?

Софія.

Не гаяйтесь, іти, йому там дати ради.

Чацький.

Щоб безпорадні ви лишилися, самі?

Софія.

Що ви мені?

Та лихо не своє, відомо, вам дрібниці,
Хоч батько рідний вбийся, все одно.

(До Лізи).

Ходім туди, біжим.

Ліза (відводить її вбік).

Та що ви? схаменіться!

Живий, здоровий він, дивіться у вікно.

(Софія висувається у вікно).

Чацький.

Страх! непритомність! гнів! покvapливiсть
і туга!

Усе це можна відчувать,
Лише втрачаючи однісінького друга.

Софія.

Сюди ідуть. Руки не може він піднять.

Чацький.

Забився б радо з ним...

Ліза.

В компанії? Годиться.

Софія.

Ні, при бажанні залишіться.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Софія, Ліза, Чацький, Скалозуб, Молчалін
(з підв'язаною рукою).

Скалозуб.

Воскрес, живий і цілий встав,
Удару в руку лиш-зазнав,
І взагалі фальшива вся тривога.

Молчалін.

Я вас перелякав, даруйте ради бога.

Скалозуб.

Ну, я не знав, що буде через те
Вам іритація¹. Ви вбігли, нас злякали.—

¹ Іритація — роздратовання, нервовe збудження.

Здригнулись ми. Ви неприємні впали,
І що ж? увесь той страх пусте.

Софія (не дивлячись ні на кого).

Це визнать я сама готова —
А вся й тепер іще дрижу.

Чацький (про себе).

З Молчаліним ні слова!

Софія (як і раніше).

Проте, за себе вам скажу,
Що не ляклива я. Буває,
Карета враз впаде, підіймуть; тільки встать —
І ладна я ізнову мчать;
Та в інших все мене, й дрібниця теж, лякає.
Хоч і нема біди великої з того,
Хоч незнайомий будь, яке мені в тім діло?

Чацький (про себе).

Простити просить у нього,
Що раз когось там пожаліла!

Скалозуб.

А ось іще вам новина:
Княгиня Ласова якась тут є, вона
Їздиця, удова, але щось не чувати,
Щоб кавалерів з нею їздило багато,
Якось розбилась нанівець;
Жокей не піддержав, загавивсь молодець,
І так вона, я чув, незграба превелика,
Тепер бракує їй ребра,
Тож і шукає чоловіка.

Софія.

Ах! Олександр Андрійович, добра
Від серця вашого чекать можливо:
До лиха людського такий бо ви чутливий.

Чацький.

Так, це я щойно і довів,
Моїм сердечним пориванням,
І бризканням, і відтиранням.
Для кого, не скажу, та вас я воскресив.

(Бере капелюх і виходить).

ЯВА ДЕСЯТА

Ті ж, крім Чацького.

Софія.

Чи ждять на вечір вас?

Скалозуб.

А рано?

Софія.

Якнайраніш; для друзів, свояків
В нас будуть танці під фортепіано,
В жалобі ми, отож не до балів.

Скалозуб.

З'явлюсь, та з батечком я обіцяв ще
стрітись.

Вклонюсь, піду.

Софія.

Прощайте.

Скалозуб (тисне руку Молчаліна).

Ваш слуга.

(Виходить).

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Софія, Ліза, Молчалін.

Софія.

Молчалін! як ще ум у мене міг лишитись!
Нєвже прихильність вам моя не дорога?
Навіщо ж вам життям було так ризкувати?
Скажіть, з рукою що у вас?
Дать крапель, може, вам? Спочиньте
певний час,
І треба лікаря до вас цю ж мить позвати.

Молчалін.

Перев'язав і все, не майте за біду.

Ліза.

Пусте, і об заклад піду,
І як не до лица б, не треба й перев'язки;
Та людський поговір — ось хто не знає
ласки!
На глум, дивіться но, вже візьме Чацький
вас;
І Скалозуб, як ще закрутить чуба,
До жартів візьметься, та сто додасть
прикрас;
І він уміє це, а кепкувать всім любо!

Софія.

Без їх пошани обійдусь.
Люблю, й признатись не боюсь.
Молчалін! це ж для вас байдужість
я вдавала.
Ввійшли ви, слова не сказала.
При них не сміла я зітхнуть,
Вас розпитать, на вас зирнуть.

Молчалін.

Софіє Павлівно, це надто вже відкрито.

Софія.

Чи ж сила стриманою будь!
Я ладна у вікно до вас була стрибнуть.
Та що мені до них? і до цілого світу?
Ім смішно? — байдуже; лютіють? — що
та лють.

Молчалін.

Завдасть така одвертість шкоди нам доволі.

Софія.

Невже ж то на дуель вони вас позовуть?

Молчалін.

Ах! язика лихі страшніші за пістолі!

Ліза.

Сидять у батенька вони отам;
От що б до них пурхнути вам,
Неначе пташці тій співочій:
Коли приемне чуем, тим
Ми утішаємось охоче!

І Олександр Андріїч, з ним
Про пустоці, про все минуле
У спогади пориньте чуло,
Ну, посміхніться, щось скажіть —
І все владнається умить.

Молчалін.

Я вам порад давать не смію.

(Цілує їй руку).

Софія.

Ви хочете?.. Піду кокетувать крізь сліз;
Боюсь, що виконать я ролі не зумію.

Навіщо нам бог Чацького приніс!

(Виходить).

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Молчалін і Ліза.

Молчалін.

Яка весела! любо быть з тобою.

Ліза.

Пустіть, прошу, й без мене вже вас двоє.

Молчалін.

Принадне личко, вабиш зір!
Як я тебе люблю!

Ліза.

А панночку?

Молчалін.

Повір,
їі, бо тут служу, тебе ж..

(Хоче її обняти).

Ліза.

З нудьги - докуки
Ану бо, далі руки!

Молчалін.

Є в мене, знаєш, річ така:
Шкатулка — чудо, не робота:
Всередині й поверх два дзеркальця, — тонка
Різьба кругом і позолота;
Подушечка, і бісер скрізь по ній,
Ще й перламутровий пристрій:
Там гольничок і ножиці; до діла!
Перлини теж, розтерті на білила!
Помада є для уст, чи для яких причин.
Парфуми є також: і резеда й ясмін.

Ліза.

Та не жаднюча я, і ця спокуса зайва;
Признайтеся лише, чому
Ви з панною — дитя, з прислугою ж —
гультайя ви ?

Молчалін.

Сьогодні хворий я, пов'язки не зніму,
Прийди пізніш, побудь зо мною.
Відкриюсь я перед тобою.

(Виходить боковими дверима).

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ліза, потім входить Софія.

Софія.

Була у батечка, нема нікого там.
Сьогодні хвора я, не вийду до обіду.
Скажи Молчаліну, як не намислить сам,
Що жду, нехай мене одвіда.

(Виходить до себе).

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Ліза.

Ліза.

Ну! й люди тут, всі, як один!
До нього — та, до мене — він,
А я... та тільки я кохання смерть боюся!
А як не покохать буфетчика Петруся!

Кінець другої дії

ДІЯ ТРЕТЯ

ЯВА ПЕРША

Чацький, потім Софія.

Чацький.

Діждусь її, й признатися примушу:
Молчалин? Скалозуб? Хто, врешті,
любий їй?
Як пень, Молчалин був дурний!..
Нікчемну мав він душу!
Розумний став хіба?.. А той —
Хрипкий горлань, фагот, герой
Мазурки і маневрів, чадо слави?..
Грать в піжмурки — кохання справа,
Мені ж ...

(Входить Софія).

Ви тут? Я стріти вас,
По щирості, бажав.

Софія (про себе).

Не до ладу якраз.

Чацький.

Звичайно, не мене шукали?

Софія.

Я не шукала вас.

Чацький.

Хотів я, щоб сказали,
Хоч, може, вас мені питать не слід:
Кого ви любите?

Софія.

Ах! боже! цілий світ!

Чацький.

Та хто дорожчий вам?

Софія.

Багато з тих, що знаю...

Чацький.

Всі більш, ніж я?

Софія.

Так, дехто, не ховаю.

Чацький.

Чого я жду? Що їй до мук моїх?
Мені петля, а їй це сміх.

Софія.

Послухайте, ось вам правдиве слово.
Лише вам дивним здався хтось,
Без вас уже не обійшлось,
Вже дотеп з ваших уст готовий,
А ви самі...

Чацький.

Смішним здаюсь вам? чи не так?

Софія.

Так! погляд, що усім навясть прагне ляк,
І тон уїдливий, в вас цих прикмет
багато.

А не завадило б себе в страху держати.

Чацький.

Дивак я — хай; хто ж не дивак?
Де крихти розуму не вишукать ніяк,
Молчалін, приміром...

Софія.

Допік він вам ізнову;
Помітно, жовцю ви оббризкать всіх готові,
Так буде краще вас лишить насамоті.

Чацький (затримує її).

Чекайте но!

(Набік).

Прикинусь раз в житті.

(Голосно).

Ну, сперечатися покинем,
Зазнав Молчалін кривд, і я казав пусте;
Тоді одне він був, а нині став не те:

Багато на землі підвладного є змінам —
І клімат, й уряди, і в головах мозки.
Поважні люди є, а не були тямкі:
Хто кепський був вояк, а хто лихий пііта
А хто... Боюсь сказать, та думка всього світу,

Що кожен з них, в останній надто час,
Збивать став зорі з неба враз.
Хай у Молчаліні є хист, є розум смілий,
А є в нім почуття? той запал?

пристрасть та?

Щоби, крім вас, йому світ цілий
Здавався тлін і суета,
Щоб не вгавала в нім кипіти
Кров серця, прагнучи лиш вас?
Щоб думав про одне, нагоди ждав весь час
Вам першій в світі догодити?

Я почуваю це, не висловлю я сам,
Те, що в мені тепер горить, кипить злобою,
Не побажав би я і власним ворогам,

А він?.. змовчить, схилившись головою.
Тихенький, чи ж бува меткий хоч хто
з таких?

Бог знає, що в ньому ви розшукали;
Властивостей йому ви надавали тих,
Що в голові його одвіку не бувало.

І скільки гарного всього

Самі ви додали, милуючись з нього;
Нічим він не згрішив, ви в сто разів

грішніші,

Ні! хай розумний він, дедалі розумніший,
Та вас чи вартий він? одне скажіть мені,
Щоб смокійніш я міг цю пережити втрату,
Мені, що з вами зріс і бачив дні ясні,

Як другу вашому, як брату,
Дозвольте, щоб дізнавсь я сам;

А там

Себе врятую вже яось од божевілья;
Од вас піду в далекі мандри знов,
Щоб охолонути, не думать про любов,
В розвагах забуття шукати і дозвілля.

Софія (сама до себе).

От лихо, з розуму звела!

(Вголос).

Що ж прикидатись?

Молчалін без руки допіру міг зостатись,

Гарячу участь я тому взяла;

А ви, з'явившись на цю пору,

Забули зовсім, що до всіх

Ласкаво ставитися можна без розбору;

Та, може, правда й є у здогадках оцих,

І буду палко я його обороняти.

Скажу вам я: чи ж можна без вузди

Тримати свій язик завжди,

До всіх зневаги не ховати?

І найсмирніший вам — як в оці сіль!.. Чого?

При вас згадають про нього —

Ви й раді жартами його шпигати.

Все жарти! цілий вік! о, їх у вас багато!

Чацький.

Ахі боже мій! скажіть, невже я з тих,

Що їм в житті все тільки сміх?

Сміюсь, коли зустрінуся з такими,

Та більше я нудьгую з ними.

Софія.

Щодо Молчаліна, він не хибує цим,
Напевне, в ньому ви знайшли б чимало,
Якби зійшлися ближче з ним.

Чацький (з запалом).

А ви чому близькі до нього раптом стали?

Софія.

Це доля: нас сам бог з'єднав.
Він другом всім у нас у домі скоро став;
При батечку три роки служить.
Той марно сердиться, бува,
А він мовчить собі, хоч як його паплюжать,
Лише додолу голова,
І не охота
Йому веселощів шукати гомінких,
Ні, він не відійде ні кроку від старих;
Нам забавки, сміхота,
Він з ними цілий день, бодай не до того,
Все грає...

Чацький.

День сидить і грає!
Мовчить, як лає хто його!
(Набік).

Вона його не поважає.

Софія.

Звичайно, розуму того нема,
Що геній для когось, а для когось чума,
Чий блиск і засліпить, та швидко остогидне,
Що лає в світі всіх, хто тільки в око впав,

Щоб світ хоч щось і про нього сказав;
Чи розум отакий сім'ю вщасливить рідну?

Чацький.

Сатира і мораль, як видно, сенс цього?

(Набік).

Вона не цінить й в гріш його.

Софія.

Приваблює собою,
Нарешті, він: поступливий, незлий,
Обличчя сповнене спокою,
Душа, як сніг, і вад немає в ній;
Чужих не судить, не картає,
Ось я за що його люблю.

Чацький (набік).

Ще б пак! і трохи не кохає.

(Уголос).

Як треба, я вам підсоблю
Молчаліна намалювати;
Та Скалозуб? Такого пошукати!
Прихильник армії, вояк,
І прямоною стану.
Й лицем герой він, чи не так?

Софія.

Та не мого роману.

Чацький.

Не вашого? Ви загадка якась.

ЯВА ДРУГА

Чацький, Софія, Ліза.

Ліза (пошепки).

Услід мені сюди до вас
Йде Олексій Степанич.

Софія.

Мушу йти я,
Лишу вас, бо не терпить час.

Чацький.

Куди?

Софія.

Жде перукар.

Чацький.

Бог з ним.

Софія.

Він щипці гріє.

Чацький.

Та хай...

Софія.

Ні, ми гостей на вечір нині ждем.

Чацький.

Бог з вами, знов мені ту ж загадку рішати.

Заглянути до вас дозвольте у кімнату,

Ні, не надовго, на коротку мить,

Повітря, стіни — все відчуті!..

Зогрітись зможу я і трохи відпочить

У спогадах про те, чого не повернути!

Хвилини, може, з дві я залишуся там,
А потім, зважте но, в Англійськiм бувши клубі,
Я там пожертвую дні цілі балачкам,
Про хист Молчаліна, про все, що в Скалозубі ...

(Софія стискує плечима, виходить до себе і замикається, за нею й Ліза).

ЯВА ТРЕТЯ

Чацький, потім Молчалін.

Чацький.

Молчалін любий їй! Хто міг би зрозуміть?

А чим не муж? Ну, розуму замало;

Та щоб дітей плодить,

Ще розуму не бракувало.

Готовий до послуг, рум'яний, очі вниз,

(Входить Молчалін).

Навшпіньки ось іде, з убогими словами,

Якими чарами до неї в серце вліз!

(Звертається до нього).

Нам, Олексій Степановичу, з вами

Двох слів сказати не довелось...

Як у житті вам повелось?

Турбот і лиха не зазнали?

Молчалін.

Все, як раніш.

Чацький.

А як раніш бувало?

Молчалін.

Без змін, все навичка стара...

Чацький.

Все від пера до карт? од карт та до пера?
І чергування те ж припливів і відпливів?

Молчалін.

Скажу, від інших не відстав,
Відколи перейшов на службу до архівів,
Три нагороди вже дістав.

Чацький.

Все вабить шана вас і знатність?

Молчалін.

Ні, свій талант у всіх...

Чацький.

У вас?

Молчалін.

Два - с:
Розважливість і акуратність.

Чацький.

Найкращі, справді, два! і варті
наших всіх.

Молчалін.

В чинах вам не щастить, не досягли ви їх?

Чацький.

Чини в людей бо діставати,
А люди можуть прогадати.

Молчалін.

Як дивувались ми!

Чацький й.

У чому ж диво тут?

Молчалін.

Жаліли вас.

Чацький й.

То зайвий труд.

Молчалін.

Татьяна Юр'ївна розповіла достоту,
Вернувшись з Петербурга, нам,
Які зв'язки ви мали там,
Але порвали...

Чацький й.

Їй яка турбота?

Молчалін.

Татьяні Юр'ївні!

Чацький й.

Чужа мені вона.

Молчалін.

Татьяна Юр'ївна!!

Чацький й.

Ми й разу не зустрілись.
Чув, пустомовне щось.

Молчалін.

Чи ви не помилились?
Татьяна Юр'ївна!!! Та хто ж її не зна?
З усіх значних, що є в окрузі,
Всі рідні їй, і всі їй друзі;
Її одвідати я б радив щиро вам.

Чацький.

Навіщо ж?

Молчалін.

Так! Бува, знаходим там,
Де ми й не мріяли, опіку й допомогу.

Чацький.

Я їжджу до жінок, та тільки не для того.

Молчалін.

Гостинна! лагідна! всіх пестить! приверта!

Як в неї бал—ні в чім нестачі,

З різдва всю зиму до поста,

І влітку свята ще на дачі.

Ну, справді, що б то вам в Москві

у нас служить?

І нагороди брати й весело пожить?

Чацький.

Коли до діла візьмусь, не жартую;

Як пустувать, тоді пустую;

А плутати оці два ремесла

Охочих сила є; та я не з їх числа.

Молчалін.

Пробачте. А проте, в тім не вбачаю вади;

Ось сам Фома Фомич, знайомий вам?

Чацький.

Ну, що ж?

Молчалін.

При трьох міністрах мав таку значну посаду;

І він тепер у нас...

Чацький й.

Атож!

Нікчема, не знайти таких пустоголових.

Молчалін.

Як можна! стиль його тут править за
взірець!

Читали ви?

Чацький й.

Дурниць я не читець,
А й поготів зразкових.

Молчалін.

Ні, я так прочитав, мов крашу із книжок;
Я не з майстрів пера...

Чацький й.

Так, всі на те прикмети.

Молчалін.

І висловить своїх не смію я думок.

Чацький й.

Навіщо ж ці секрети?

Молчалін.

Я молодий, тож мислить сам
Не смію я, признаюсь вам.

Чацький й.

Та змилуйтесь, хіба ми з вами діти;
Чужою думкою весь час навіщо жити?

Молчалін.

Коли залежний ти, то й залишайсь такий.

Чацький.

Навіщо ж треба так?

Молчалін.

Бо чин наш незначний.

Чацький (майже голосно).

Ці почуття й душа їй любі! Зрозуміло,
Пожартувати з мене їй скортіло!

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Вечір. Всі двері навстіж, крім у спальню до Софії. У перспективі розкривається ряд освітлених кімнат. Слуги метушаться, один із них, Головний, каже:

Головний слуга.

Жвавiш. Ану, в один стрибок,
Столи для карт, та крейди, та свічок!
(Стукає до Софії в двері).

Скажіть но панночці скоріше, Лизавето:
Наталя Дмитрівна та чоловік її,
До ганку ще під'їхала карета.
(Розходяться, залишається сам Чацький).

ЯВА П'ЯТА

Чацький, Наталя Дмитрівна (молода дама).

Наталя Дмитрівна.

Він! Справді! Здогади не схибили мої...
Ах! Олександр Андрійовичу, ви це?

Чацький.

Усе вглядаєтесь від ніг до голови;
Змiнивсь за роки ці? Ну, ну, ще придивіться.

Наталія Дмитрівна.

Гадала я, що ви далеко від Москви.
Давно тут?

Чацький.

Тільки день...

Наталія Дмитрівна.

Надовго?

Чацький.

Сам не знаю.

Та вас побачивши, здивований без краю.
Повніші, ніж колись, похорошіли страх;
Свіжіші й молодіші стали.
Здоров'я і краса, вогонь і блиск в очах.

Наталія Дмитрівна.

Заміжня я.

Чацький.

То ж так давно б сказали!

Наталія Дмитрівна.

Мій чоловік — це скарб. Він зараз увійде,
Вас познайомити я конче маю.

Чацький.

О, прошу.

Наталія Дмитрівна.

Ручуся я за те,
Мій смак ви схвалите. На присуд ваш чекаю.

Чацький.

Він чоловік ваш, що ж.

Наталія Дмитрівна.

Та ні бо, не тому,
Все — вдача, здібності в ньому.
Платон Михайлович єдиний мій, зразковий!
Тепер в відставці, був військовий,
І запевняють всі, хто тільки його знав:
З відвагою його, з талантом,
Якби служить не перестав,
Звичайно, був би він московським
комендантом.

ЯВА ШОСТА

Чацький, Наталія Дмитрівна, Платон Михайлович.

Наталія Дмитрівна.

Ось мій Платон Михайлович.

Чацький.

Дивись!

Віддавна ж друзі ми, та ось ізнов зійшлись!
Платон Михайлович.

Ну, здрастуй, дорогий!

Чацький.

Умів заслугувати,
Платоне, хвальний лист, чудовим мужем став!
Платон Михайлович.

Як бачиш, брате:

Живу в Москві, і шлюб узяв.

Чацький.

Забув про табори, товаришів з братами.
Б'еш байдики, і край?

Платон Михайлович.

Ні, все ж і я з ділами:
На флейті взявсь дует вивчать
А - мольний...

Чацький.

Що вивчав тому ще літ із п'ять?
Ну, в шлюбі сталий смак, це річ найкраща,
врешті.

Платон Михайлович.

Ох, брате, женишся, згадай тоді мене!
З нудьги свистітимеш, як я, одне і те ж ти.

Чацький.

З нудьги! як? стало вже життя тобі нудне?

Наталія Дмитрівна.

Платон Михайлович не може все забути
Занять, що їх нема: парадів, муштри теж,
Нудьгує ранками... кортить йому в манеж.

Чацький.

Хто ж, друже, наказав тобі без діла бути?
В полк, ескадрон дадуть. Чи штаб, чи
обер ти?

Наталія Дмитрівна.

В Платон Михайлича здоров'я нікуди.

Чацький.

Здоров'я вікуди! Це новина
для мене.

Наталія Дмитрівна.

Все рюматизм, до того ще й
мігрена.

Чацький.

Отож потрібний рух. В село, у теплий край.
Частіш будь на коні. Село ж улітку — рай.

Наталія Дмитрівна.

Платон Михайлич місто любить,
Москву; навіщо в глушині життя він згубить!

Чацький.

Москву та місто... Ти дивак!
Згадай но, як було...

Платон Михайлович.

Так, не зрівнять ніяк.

Наталія Дмитрівна.

Ах! мій дружочку!
Тут свіжий вітер дме наскрізь;
Ти розстебнув жилет, застуди бережись.

Платон Михайлович.

Тепер я, брат, не той...

Наталія Дмитрівна.

Послухай, голубочку,
Ну, застебнись мерщій.

Платон Михайлович (байдужим тоном).

Гаразд.

Наталія Дмитрівна.

І там, коло дверей, не стій;
Наскрізний вітер дме там ззаду!

Платон Михайлович.

Тепер я, брат, не той...

Наталія Дмитрівна.

Послухайся ж поради,
Йди від дверей, благаю я!

Платон Михайлович (очі до неба).

Ах, матінко!

Чацький.

Ну, бог тобі суддя!
Ти, справді, став не той; що, друже, це
з тобою!

Чи не торік ще, у кінці,
В полку тебе я знав? в стремено став
ногою —

І зранку мчиш на бистрім жеребці;
Осіній вітер дми хоч спереду, хоч ззаду.

Платон Михайлович.

Ех, брат! було життя! І не хвилюй, не
згадуй!

ЯВА СЬОМА

Ті ж, князь Тугоуховський та княгиня з шістьма дочками.

Наталія Дмитрівна (тоненьким голосом).

Князь, князь Петро Ілліч, княгиня
й дочки!

Княжна Зізі! Мімі!

(Голосні поцілунки; потім сідають і оглядають одна одну від голови до ніг).

Перша княжна.

Який фасон чудовий!

Друга княжна.

Усе у згорточках!

Перша княжна.

Навколо торочки.

Наталія Дмитрівна.

О, ні, побачили б мій тюрлюрюлю
шовковий!

Третя княжна.

Який ешарп cousin подарував мені!

Четверта княжна.

Ах, так, барезховий!

П'ята княжна.

Узори!

Шоста княжна.

Чарівні!

Княгиня.

Ссі — Хто, як ми ввійшли, вклонився нам
он звідти?

Наталія Дмитрівна.

То Чацький.

Княгиня.

У від-став-ці? Чин?

Наталія Дмитрівна.

Та ні, він щойно з мандрів, все блукав
по світу.

Княгиня.

Жо-на-тий він?

Наталія Дмитрівна.

Ба ні, ще.

Княгиня.

Гей, князю, йди жвавіше!

Князь (до неї обертає слухову трубку).

О-хм!

Княгиня.

До нас на цей четвер проси
якнайскоріше

Наталі Дмитрівни знайомого: он він!

Князь.

І-хм!

(Іде, крутиться коло Чацького і покахикує).

Княгиня.

Отож бо, дітки!
Ім бал, а батечку до когось на уклін;
Танцівників тепер щось обмаль
стало видко!..

Він камер-юнкер?

Наталія Дмитрівна.

Ні.

Княгиня.

Ну, багатій?

Наталія Дмитрівна.

Ні.

Княгиня (уголос, скільки сили).

Князю, гей! назад хутчій!

ЯВА ВОСЬМА

Ті ж і графині Хрюміни, бабка та внучка.

Графиня-внучка.

Ах, grand'maman!¹ ну, хто так рано приїжджає!

Ми перші!

(Зникає до бокової кімнати).

Княгиня.

От язик лихий!

Бач, перша, ну, а нас, так за нікого має!

Дівує й казиться, господь прости вже їй.

¹ Гран маман — бабуня.

Графиня-внучка (повернувшись, дивиться на Чацького у подвійний лорнет).

Мсьє Чацький! ви в Москві! Не встигли
і змінитись?

Чацький.

Нащо ж мінятися?

Графиня-внучка.

Не трапилось женитись?

Чацький.

Та з ким же?

Графиня-внучка.

В чужині! О! чуем раз - у - раз,
Що безліч наших там знаходе
Собі жінок, споріднюючи нас
Із тими, що майструють моди.

Чацький.

Сердеги! їм докорів ще зазнать
Від тих, чий ідеал модистки?
За те, що захотіли взять
Оригінали, а не списки?

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Ті ж і багато інших гостей. Між іншими Загорецький. Мужчини з'являються, сновигають, відходять набік, тиняються з одної кімнати до іншої і т. д. Софія виходить від себе, всій назустріч.

Графиня-внучка.

Eh! bon soir! vous voilà! Jamais trop diligente

Vous nous donnez toujours le plaisir de
l'attente¹.

Загорецький (до Софії).

На завтра є у вас квиток, скажіть мені?

Софія.

Ні.

Загорецький.

Ось, прошу, маєте; а хто би інший
взявся

Служити вам, було б дарма!

Я ж просто розривався!

В конторі — і 'квитка нема,

Я до директора, мій друг він, на
світанку!

Розібране усе аж до останку,

Вже з вечора ніхто дістать не міг!

Нарешті, цей забрати пощастило

У одного; йому й ходити вже несила,

Він домосіда, так, один собі дідок;

Посидить дома хай в спокої.

Софія.

Я вельми вдячна за квиток,

А за турботи вдвоє.

(З'являються ще деякі гості. Тимчасом Загорецький
відходить до чоловіків).

Загорецький.

Плзтон Михайлич!

¹ А, добривечір! Нарешті, й ви! Ви не спішите і завжди даєте нам утіху чекати вас.

Платон Михайлович.

Геть з очей!

Брехати йди жінкам, там пощастить ачей;
Про тебе правду я тут розповім такую,
Що гірша за брехню. Ось — брат,
рекомендую.

(До Чацького).

Ім'я якого хоч йому ти прибирай,
Хоч вигляд в нього молодецький,
Та пройда суций і шахрай:
Антон Антонич Загорецький.

При ньому берѐжись: і зрадник, і пльоткар,
І в картах, до того ж, махляр.

Загорецький.

Оригінал! буркун, та без злоби, все жарти.

Чацький.

І ображатись вам не варто;
Чи втїх, крім чесності, навколо мало вам:
Тут вилають, подякують десь там.

Платон Михайлович.

Ох, братцю, ні, в нас всюди лають,
І всюди в нас, проте, приймають.

(Загорецький зникає в юрбі).

ЯВА ДЕСЯТА

Ті ж і Хльостова.

Хльостова.

Чи легко в шістдесят п'ять літ

Приплентатись сюди, в твій дім, небого?..
З Покровки їхала, ну, наче на той світ,
Годину цілу! Пекло, не дорога!
Взяла, аби не нудьгувать,
Арапку - дівку і собачку.
Звели, дружочку мій, вже їх нагодувать,
З вечері надішли їм дачку.
Княгинє, здрастуйте!

(Сіла).

Ну, Соню, друже мій,
Чи знаєш новину, у мене скарб який?
Арапка! Горб на спині має!
А гнеться, наче кішка тая!
Вся як смола! як дідько зла!
Ото створив господь потвору!
Вже до дівочої пішла;
Покликати?

Софія.

Ні; в іяшу пору.

Хльостова.

На показ водять їх, немов звірів, у нас,
Я чула, там... так, місто є турецьке...
А знаєш, хто мені припас?
Антін Антонич Загорецький.

(Загорецький висувається наперед).

Картяр він, злодій, брехунець.

(Загорецький зникає).

Я вигнала його, бо вже урвавсь терпець;
Та майстер до послуг: мені й сестрі Прасков'ї

Двох арапчат на ярмарку придбав;
Купив, мовляв, та де! у карти змахлював;
Мені ж даруночок, дай бог йому здоров'я!

Чацький (реготучи, до Платона Михайловича).

Хвала така, що мало з неї втік!
І Загорецький сам не витримав, утік.

Хльостова.

Це що за реготун? Звання яке у нього?

Софія.

Отой он? Чацький.

Хльостова.

Ну? а що ж бо тут смішного
Знайшов він? І до чого сміх?
Із старості сміятись гріх.
В дитинстві, згадую, із ним ти танцювала,
За вуха я його скубла, та, видно, мало.

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Ті ж і Фамусов.

Фамусов (на весь голос).

Все товариство князя жде,
А князь вже тут! а я в портретній щось
з годину.

А Скалозуб Сергій Сергійч? де?
Здається, що нема.— Помітна це людина,
Сергій Сергійч Скалозуб.

Хльостова.

Мій боже! оглушив, у сурмачі йому б!

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Ті ж і Скалозуб, потім Молчалін.

Фамусов.

Сергій Сергійч, де пропали?

А ми вас ждали, ждали, ждали.

(Підводить до Хльостової).

Моя невісточка, давненько вже, й не раз,

Казав я їй про вас.

Хльостова (сидячи).

Ви тут раніш були... в полку... в тім...
гренадерським?

Скалозуб (басом).

Його височества, хотіли ви сказати,
Новоземлянським мушкетерським.

Хльостова.

Не дуже здібна я полки ті відрізнять.

Скалозуб.

А ви до форми придивіться:

Є облямівки там, погони є, петлиці.

Фамусов.

Ходімо, батечку, вам подивитись слід;

Кумедний віст у нас. І князя прошу вслід.

(Його та князя виводить із собою).

Хльостова (до Софії).

Ух! і не знаю вже, як здихалась я лиха;

Чи глузд у твого є вітця?

На сажні три приводить молодця,
Знайомить, не пита, яка нам з того втіха.

Молчалін (подає їй карту).

Я партію до гри вам склав: мсьє Кок у ній,
Фома Фомич та я.

Хльостова.

Спасибі, любий мій!

(Встає).

Молчалін.

Ваш шпіц, краса — не шпіц, ну, чудо, честі
слово;

Його все гладив я; а шерсть немов шовкова!

Хльостова.

Спасибі, рідний мій!

(Виходить, за нею Молчалін і багато інших).

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Чацький, Софія і кілька сторонніх, що поволі розходяться.

Чацький.

Ну! хмару розігнав...

Софія.

Все не вгамуетесь?

Чацький.

Чим вас я налякав?

За те, що вмаслив він сердиту гостю вміло,
Хотів я похвалить.

Софія.

А злістю би скінчили.

Чацький.

Сказать вам, що я думав?.. Втім,
Бабусі всі народ сердитий;
Тож буде хай при них прислужник
знаменитий,
І хай завжди відводить грім.
Молчалін! — Інший хто владнає все так
щасно!

Де цуцика погладить вчасно,
Де впору спритно карту втре,
О, Загорецький в нім не вмре!
Його ви гідності злічили тут відряду,
Алеж не всі й не до кінця?

(Виходить).

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Софія, потім пан Н.

Софія (про себе).

Ах! раз-у-раз людина ця
Мені причиною розладу і досади!
Зневаги скільки в нім, і заздрості, і кпин!

Пан Н.

Задумались? Про кого?

Софія.

Про Чацького.

Пан Н.

А що знайшли ви в нім нового?

Софія.

Він не при розумі.

Пан Н.

Що, з'їхав з глузду він?

Софія (помовчавши).

Не те, щоб зовсім, та...

Пан Н.

Ознаки все ж знайшли ви?

Софія (дивиться на нього пильно).

Так, начебто.

Пан Н.

В таких літах! Хіба ж
можливо?

Софія.

Ну, що ж!

(Набік).

Він наче вірить!

А, Чацький, блазнями всіх робите,— отож,

Ви на собі це спробуйте примірять!

(Виходить).

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Пан Н., потім пан Д.

Пан Н.

Із глузду з'їхав! Ну, й діла!

Не дарма?.. певно, так... З чого б вона

взяла.

Ти чув?

Пан Д.

А що таке?

Пан Н.

Та з Чацьким?

Пан Д.

Ну, швиденько!

Пан Н.

Він збожеволів!

Пан Д.

Побрехеньки!

Пан Н.

Не я сказав, це думка всіх.

Пан Д.

А ти цим пльоткам допоміг?

Пан Н.

Піду, довідаюсь; вже хтось та знає досить.

(Виходить).

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА

Пан Д., потім Загорецький.

Пан Д.

Вір брехуну!

Немов сорока на хвості розносить!

Про Чацького ти знаєш?

Загорецький.

Ну?

Пан Д.

Він збожеволів!

Загорецький.

Так, траплялось чути.

Мені б не знать? Ще б пак оце забути;
Його зробив таким один шахрай з дядьків;
Схопили, в жовтий дім, і в клітку посадили.

Пан Д.

Та зглянься, тільки но кімнату він лишив.

Загорецький.

Виходить, з клітки вже звільнили.

Пан Д.

З тобою, любий мій, не треба і газет,
Піду мерщій, кого зустріну,
Порозпитаю всіх; а поки — цити! секрет.

ЯВА СІМНАДЦЯТА

Загорецький, потім графиня-внучка.

Загорецький.

Которий Чацький це? — Відома всім родина.
Якогось Чацького... я знав колись такого.
Чи чули ви?

Графиня-внучка.

Що? Про кого?

Загорецький.

Про Чацького; він щойно був тут.

Графиня-внучка.

Знаю,

Я говорила з ним.

Загорецький.

Ну, що ж, я вас вітаю.

Він божевільний...

Графиня-внучка.

Що?

Загорецький.

Він збожеволів вмиль.

Графиня-внучка.

Помітила сама я, уявіть;

Хоч об заклад піти, в одне ми з вами

СЛОВО.

ЯВА ВІСІМНАДЦЯТА

Ті ж і графиня-бабка.

Графиня-внучка.

Ах, grand'maman! ото тут диво знову!

Що коїться! Ви чули вже про те?

Чудові новини! Таких ще не бувало!

Графиня-бабка.

Та вуха щось мені заклало,

Ти б голосніше.

Графиня-внучка.

Час не жде.

(Показує на Загорецького).

Il vous dira toute l'histoire¹.

Піду спитать.

(Виходить).

¹ Він вам розкаже всю історію.

ЯВА ДЕВ'ЯТНАДЦЯТА
Загорецький, графиня-бабка.

Графиня-бабка.

Горить? Вже диму повно й гару?

Загорецький.

Ні, Чацький, баламут, всю схвилював юрму.

Графиня-бабка.

Як, Чацького? взяли в тюрму?

Загорецький.

Дістав він рану в лоб і збожеволів з рани.

Графиня-бабка.

У фармазонський клуб? Пішов у бусурмани?

Загорецький.

Втовкмачиш, як же, їй!

(Виходить).

Графиня-бабка.

Антін Антонич! Ах!

І він біжить, і всі, яка тривога, жах.

ЯВА ДВАДЦЯТА

Графиня-бабка і князь Тугоуховський.

Графиня-бабка.

Князь, князь! Ох, цей вже князь, на бал ще
носить його!

Ви чули, князю?

Князь.

А-хм!

Графиня-бабка.

Не чує він нічого.

Був поліцмейстер тут, ви бачили, скажіть?

Князь.

Е-хм!

Графиня-бабка.

Хто Чацького в тюрму схопив цю мить?

Князь.

І-хм!

Графиня-бабка.

Рушницю та в солдати,

Отак йому! Чи жарт! закон святий зміняв!

Князь.

У-хм!

Графиня-бабка.

Так!.. бусурманом став!

Ото вольтеріанець клятий!

Що? га? не чуєте? візьміть свого ріжка.

Оглухнуть — вада це важка!

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ПЕРША

Ті ж і Хльостова, Софія, Молчалін, Платон Михайлович, Наталія Дмитрівна, графиня-внучка, княгиня з дочками, Загорецький, Скалозуб, потім Фамусов і ще багато інших.

Хльостова.

Здурів! от новина гарненька!

Та як раптово! як швиденько!

Софіє, чула ти?

Платон Михайлович.

Та хто розголосив?

Наталія Дмитрівна.

Ах! любий, всі!

Платон Михайлович!

Ну, всі, так віриш мимоволі;

Мені ж не віриться.

Фамусов (входячи).

Про Чацького? Доволі!

Як це не віриться? Я перший, я відкрив.

Давно дивуюся — ніхто його не зв'яже!

Про владу, рот розкрий, чого вже не накаже!

Вклонись низенько хто, чи хто в кільце

зігнись,

Бодай перед царем схились,

Падлюкою ославить скрізь!..

Хльостова.

Та ще із сміхотливих:

Скажу я тільки щось — він реготать почне.

Молчалін.

Сказав, щоб кинув я в Москві служити

в архівах.

Графиня-внучка.

Модисткою взивать наважився мене!

Наталія Дмитрівна.

Пораяв на селі нам вік свій змарнувати.

Загорецький.

Безумний він, і край!

Графиня-внучка.

Погляне, й то вже знак.

Фамусов.

У Анну Олексівну вдався, в мати,
Що божеволіла не раз, а вісім, так.

Хльостова.

І трапиться ж таке, що й уявити дивно!
Позбувся розуму за молодих років!
Чи не пиячив він?

Княгиня.

І справді...

Графиня-внучка.

Безсумнівно.

Хльостова.

Шампанське склянками хилив.

Наталія Дмитрівна.

Ні, пляшками, та ще якими!

Загорецький (із запалом).

Ні, бочками сороковими.

Фамусов.

Ото розводиться пішли.

Біда, що вип'є хтось чарчину!

Наука — ось чума, ученість — ось причина,

Що нині більше, ніж коли,

Безумства бачим скрізь, і це вже не даремно.

Хльостова.

Хто не здуріє бо і справді від самих
Тих пансіонів, шкіл, ліцеїв, як там їх,
А навчання ще те ланкарточне взаємне.

Княгиня.

Ні, в Петербурзі інститут
Пе-да-го-гіч-ний наче звуть, так тут
Вдаються у безвір'я небезпечно
Професори!! у них наш родич все навчавсь
І вийшов! хоч цю мить у підмайстрі аптечні.
Цурається жінок, і тітки відцуравсь!
Ботанік, хемік він. Чини йому — ні на що!
Князь Федір, небіж мій, не згадувати б краще.

Скалозуб.

Ось я потішу вас: скрізь чутка йде нова,
Про план реформ ліцеїв, шкіл, гімназій,
Що там по-нашому учитимуть: раз-два,
А книги збережуть хіба що для okazій.

Фамусов.

Ні, батечку! щоб з лихом покінчить,
Забрати б всі книжки й спалить!

Загорецький (лагідно).

Все ж різні книги є. Коли б то, не сховаю,
У цензори потрапив я,
Байки понищив би! байки то смерть моя!
Все з левів та з орлів знущаються без краю!
Хоч так міркуй, хоч так:
Нехай тварини це, а все ж з них цар усяк.

Хльостова.

Позбутись розуму як спало вже на долю,
З пияцтва, від книжок — однакова біда;

А Чацького мені шкода,
По-християнському, причин на те доволі.
Кметливий, здібний був, і душ мав сотні

з три.

Фамусов.

Чотири.

Хльостова.

Ні ж бо, три.

Фомусов.

Чотириста.

Хльостова.

Ні! триста!

Фамусов.

В моїм календарі...

Хльостова.

Брехня в календарі.

Фамусов.

Якраз чотириста, ох! з нею заведись ти!

Хльостова.

Ні! триста! ще б мені чужих маєтків та
не знать!

Фамусов.

Чотириста, в тямки б узять!

Хльостова.

Ні! триста, триста, триста!

ЯВА ДВАДЦЯТЬ ДРУГА

Ті ж усі і Чацький.

Наталія Дмитрівна.

Ось він.

Графиня-внучка.

Шш!

Усі.

Шш!

(Задкують від нього у протилежний бік).

Хльостова.

Як з божевілля враз

Почне він битися, ото ще буде діло!

Фамусов.

О, господи! на грішних зглянься нас!

(Боязко).

Мій любий! щось тебе із пантелику

збило.

Дай пульс. Ти ж хворий бо. З дороги б та

поспать.

Чацький.

Так, я знеміг: що тяжче може бути;

Стисканням груди підставлять,

І шаркати — ногам, і вухам галас чути,

Найбільше ж голові з казна - чого страждать.

(Підходить до Софії).

Щось душу стиснуло, терпіти вже не сила.

В юрбі я загубивсь, блукаю сам не свій.

Москва. Ні! став я ворог їй.

Хльостова.

Москва, бач, завинила.

Фамусов.

Від нього далі будь,

(пояснює Софії на мигах).

Софіє! — Й не зирне!

Софія (до Чацького).

Що з вами трапилось сумне?

Чацький.

В кімнаті поруч зустріч випадкова:
Французик із Бордо, надсажуючись вкрай
Зібрав юрбу, почав промову
Про те, як вирушав у наш незнаний край,
В Росію варварську — і плакав, і жахався;
Приїхав — пестощів знайшов тут без кінця:
Ні звуку руського, ні руського лиця
Не стрів: мов з друзями в своїм краю
зостався.

Своя провінція. Як глянеш, всі йому
Складають шану тут, немов царьку.
І ті ж смаки у дам, ніяких змін у моді...
Він радий, нам радіти годі.

І ледве змовкнув, звідусіль
Почулись зойки, стогін, біль:
„Ах! Франція! Куток найкращий світу!“ —
Князівни, дві сестри, в одне товкти взялись,
Це ж вивчили вони, коли були ще діти.
Ах, од князівен як спастись!

Здаля я небу слав бланннн,
Смирннн, голоснн про те,
Щоб вигубннв господь безглуздн це пусте,
Слнпе, безоглндне, огндне малпуваннн;
Щоб нскру в комусь внн з душою запалнв,
Хто, мов на нас накинувшн аркана,
Те рабське прагненнн до вснх чужнх кранв
Словамн й прикладом приборкати зумнв.

Нехай для кожногo я старовнром стану,
Та гнрше став наш край для мене в сто разнв,
Вндколн рндне все внн на чуже змннв,
н мову, й звнчаї, н все, що мав свнтого,
н велнч убраннн поважногo, старогo,

На ннше блазенське якесь:
От внрнз спереду, незграбннй хвнст нззаду,
Стнхннм всупереч, розсудку на досаду.
Красн найменшої, мов зв'язаннй тн весь;
Кумеднн, голенн обличчн снвн! Наче
Волосся, н вбраннн, та й розуму нестача!
Як доля вже така — йтн ослнп за чужнм
В уснм нам н завжди — в кнтнйцнв но внзьмнм
Той мудрнй звнчай нх чужогo не вжнвати.
Чи звнльнмось колнсь спнд владн мод чужнх.

Щоб наш народ розумннй мнг,
Бодай хоч слухавшн, за ннмцнв нас не матн!
„Чи ж європеєське щось зрнвнятн можна

нам

нз рнднм, нз свонм — н думка та зднвує!
„Ну, як сказанн б вн „мадмуазель“,

„мадам“ ?

„Невже добродійка!!“— від когось раптом
чую.

І уявіть, тут кожен з них
Мене ж узяв на глум, на сміх...
„Добродійка! ха! ха! ха! красиво!“
„Добродійка! ха! ха! ха! жахливо!“
Я, вдавшись у лютий сказ,
Їм грізну готував промову;
Та всі пішли від мене враз,—
Ось вам випадок весь, він доказом є знову:
Москва чи Петербург, скрізь у Росії,— хто
Сюди прибув із міста, із Бордо,
Лиш рот розкриє, враз він має
В князівен співчуття без краю;
І в Петербурзі, і в Москві,
Хто фертам з чужини, словам барвистим
ворог, -

В чий, на лихо, голові
Думок не загасив ще морок,
І він їх висловить, бо серце не мовчить,
В ту ж мить...

(Оглядається, всі у вальсі крутяться, скільки сили.
Старі розійшлися до карточних столів).

Кінець третьої дії

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

У Фамусова в домі парадні сніи; великі сходи з другого поверху, до яких притикається багато побічних з антресолів; унизу, праворуч (від дієвих осіб) вихід на ганок та комірка швейцара; ліворуч, на одному ж плані, кімната Молчаліна. Ніч. Слабке освітлення. Дехто з лакеїв метушиться, дехто спить, чекаючи панів своїх.

ЯВА ПЕРША

Графиня-бабка, графиня-внучка, попереду
їх лакей.

Лакей.

Графині Хрюміній карету.

Графиня-внучка (поки її вкутують).

Ну, й бал! Ну, й Фамусов! вже вмів гостей
зібрать!

Обличчя, як з кунсткамери портрети.

Нема з ким говорить, і ні з ким танцювать.

Графиня-бабка.

Ну, їдьмо, матінко, мені вже понад силу,

Колись я з балу та в могилу!

(Обидві від'їздять).

ЯВА ДРУГА

Платон Михайлович і Наталія Дмитрівна. Один лакей біля них клопочеться, інший коло ганку викликає :

Карету Горіча!

Наталія Дмитрівна.

Краса, любов моя,
Всміхнись, мій ангеле, чого надув ти губи?

(Цілує чоловіка в лоб).

Признайся, весело у Фамусових, любий?

Платон Михайлович.

Наталю, матінко, як бал, то й сплю вже я.

Ти знаєш, як їх не люблю я,
Та що ж ти зробиш, я працюю,
Сиджу за північ раз - у - раз,
Не сперечавшись, як не журно,
Іду в танець на твій наказ.

Наталія Дмитрівна.

Ти прикидаєшся, та це, мій друже, дурно;
Мабуть, уславитись охота за дідка.

(Виходить з лакеєм).

Платон^о Михайлович (байдужим тоном).

Прегарна штука бал, неволя річ гірка,
Ох, шлюб! ох, пастка і омана!
Це як написано людині на роду...

Лакей (з ганку).

В кареті пані вже, і сердяться на пана.

Платон Михайлович (зітхаючи).

Іду, іду.

(Від'їздить).

ЯВА ТРЕТЯ

Чацький і лакей його попереду.

Чацький.

Гукни, скоріше хай би подавали.

(Лакей виходить).

Ну, от і день минув, і з ним

Всі привиди, весь чад і дим

Тих мрій, що так мене і гріли, й хвилювали.

Чого я ждав? надію мав яку?

Де співчуття знайшов? де любих друзів лица?

Обійми! радість! крик!— Дурниці;

Так по дорозі, у візку

Без діла сидячи, дивуєшся рівнині,

На обрії, десь у кутку,

Щось бачиш у повітрі синім;

Годину ідеш, дві, і день. Примчали — стій!

Спочинок і нічліг, і скрізь перед тобою

Все той же мертвий степ, і рівний, і пустий,—

І серце повниться досадою гіркою.

(Лакей повертається).

Ну, що?

Лакей.

Та кучера нема ні тут, ні там.

Чацький.

Шукай, знайди. Не ночувати ж нам.

(Лакей знов виходить).

ЯВА ЧЕТВЕРТА

Чацький, Репетілов (вбігає з ганку; при самісінькому вході стрімголов падає і похапцем причепурюється).

Репетілов.

Тьху! сплехував!—Небесні сили!
Протерти очі дай; та звідки? друже милий!
Сердечний друже! дорогий! mon cher!¹
Співають: торохтій, без клепки,
марновір я,
Отак кепкують всі, а ти зміркуй тепер,
Чи марно до прикмет я сповнений довір'я;
Цю мить... як знав, сюди біжу,
На крилах мов лечу, спішу,
Чіпляюсь за поріг ногою
І на весь зріст, як був, упав.
Та хай вже, смійся наді мною,
Що Репетілов той дурниць наплів, мовляв,
В мені ж до тебе, знай, нестерпний
порив, туга,
Шалена пристрасть і любов,
У світі всім ти б не знайшов,
Я й душу закладу, собі такого друга,
Такого вірного, божусь;
Хай без жони, дітей лишусь,
Вигнанцем піду хай по світу,
Бодай до ранку не дожити,
Скарай господь, повіриш ти...

Чацький.

Кинь казнащо верзти.

¹ Дорогий мій.

Репетілов.

Не любиш ти мене, хіба не зрозуміло:
Я з іншими, то ще так-сяк,
З тобою ж говорю несміло;
Я неук, із нікчем найгірший я, дивак.

Чацький.

З яким презирством сам про себе!

Репетілов.

О, лай, мені життя самому клясти треба,
Коли подумаю, як час свій марнував!
Котра година вже?

Чацький.

Година спать лягати.
Як ти на бал примандрував,
То можеш повертати.

Репетілов.

Та що там, брате, бал, де ми всю ніч без сна,
У путах чемності, не вийдем спід кормиги,
Читав ти? ні? є книга...

Чацький.

А ти читав? куди вже дивина!
Чи Репетілов ти?

Репетілов.

О, зви мене вандалом!
Я це ім'я заслугував,
Людей нікчемних шанував!
Сам марив цілий вік обідом або балом!
І за дітей не дбав! і зраджував жону!

І грав! і програвав! в опіці за наказом!

І танцюристку мав! та не одну:

Трьох разом!

Нестямно пив! не спав ночей по дев'яти!

Все відкидав: закони! честь і віру!

Чацький.

Стривай, бреши, та знай же міру;

До розпачу від чого є дійти.

Репетілов.

Вітай, тепер з розумними я знаюсь

Людьми!!— Не бігаю всю ніч не знати де.

Чацький.

А от хоч би тепер?

Репетілов.

Одна ніч в лік не йде,

Зате спитай, де був?

Чацький.

І сам я догадаюсь.

У клубі?

Репетілов. В Англійському. Щоб сповідь

розпочать —

З засідання я гомінкого.

Будь ласка, не кажи, я присягнувсь мовчать.

Гурток в нас складено, і збори ще

до всього,

Щочетверга. Таємніший союз...

Чацький.

Ах! братику, боюсь.
У клубі?

Репетілов.

Саме там.

Чацький.

От спосіб надзвичайний,
Щоб в тришия прогнать і вас, і ваші тайни.

Репетілов.

Даремно страх тебе бере,
Говорим вголос ми, ніхто не розбере.
Я сам, як візьмуться про камери присяжних,
Про Бейрона, й високе, недосяжне,
Частенько слухаю, а сам ані телень;
Мені надсилу це, стовплю, наче пень.
Ах, Alexandre! ¹ Тебе нам бракувало;
Любенький, слухай но, потіш мене хоч мало,
Поїдьмо так, прямісінько з гостей;
Яких побачиш там людей!!!
До мене вже ніяк, ні трохи не подібні.
Ну, і народ, топ шер! Усі напрочуд здібні!

Чацький.

Бог з ними, що тобі? Куди вже мені мчать?
Так пізно уночі? Додому, хочу спать.

Репетілов.

Облиш! Хто нині спить? Ну, годі, друже,
буде,

¹ Олександр.

Рушай, а ми.. у нас... такі рішучі люди,
З десяток запальних голів!
Кричим, подумаєш, що сотня голосів!

Чацький.

Чого здійсмаєте гармидеру ви стільки?

Репетілов.

Шумим, браток, шумим...

Чацький.

Ви шумите? і тільки?

Репетілов.

Не місце для розмов, і надто пізній час,
Та це не жарт — державне діло:
Не зовсім ще воно поспіло,—
Не можна враз.

Ну, й люди в нас! без зайвих я історій
Скажу тобі: поперше, князь Григорій!!
Дивак! поглянути, і то бере вже сміх!
Англець чисто він, і з ними дружбу водить,
Крізь зуби вимовля, як це звичайно в них,
І низько стрижений, як і вони всі, ходить.
Його ти знаєш? Ні? О! познайомся з ним.

А ще Воркулов Євдоким.

Не чув, як він співає? Диво!

Споміж усього особливо

У нього є улюблене одно:

„А! нон лашьяр мі, но, но, но“.

Ще два брати є, звати —

Борисик та Левко, чудові хлоп'ята!

Про них то годі і казать ;
Та якщо генія накажете назвать —
Удушъев Іпполіт Маркеліч !!!
Ти твір його бодай один
Читав ? В дрібницях навіть велич.
Ти прочитай... Та щось тепер не пише він.
Таких би битъ, в науку решті,
Битъ і приказувать: писать, писать, писать!
А втім, ти міг би десь в журналах розшукать
Його уривок, думка й де що.
Про що, пак, де що ? — та про все,
Над ним ми трусимось ! Все зна — і те, і се !
То голова у нас, таку ще знайдеш де ти ?
Не треба і казать, впізнаеш із портрета :
Він дуеліст, із розбишак нічних,
В Камчатку засланий, пошився в алеути,
А крав, то де вже скільки міг ;
Та й як розумному пройдисвітом не бути ;
Коли ж візьметься він про чесність говорить,
Його мов демон надихає :
Кривавий зір, лице горить,
Сам плаче, й кожен з нас ридає.
Це люди ! Чи до них подібні є ? Навряд !
Не ставлю я себе із ними, звісно, в ряд :
Відстав і зледащів, подумати жахливо !
Проте, і я, завзявшись, терпеливо
Години, мабуть, не сидів —
І несподівано вже й дотепа зліпив.
А інші думку ту підхоплять на дозвіллі
І ушістьох, диви, змайструють водевіля,

А інші музику до нього укладуть,
А інші плескають, коли його дають.
Смієсь, брате, а що любо, любо:
Не дав мені бог здібностей значних,
Лиш серце лагідне, ось чим я ваблю всіх,
Збрешу, простять.—

Лакей (коло ганку).

Карета Скалозуба.

Репетілов.

Чия?

ЯВА П'ЯТА

Тіж і Скалозуб, сходить увиз.

Репетілов (до нього назустріч).

А! Скалозуб, душа моя,
Стривай, куди ж? дай пригорнути!

(Стискає його в обіймах).

Чацький.

Куди втекти мені від них!

(Входить до швейцарської).

Репетілов (до Скалозуба).

Ти, мов у воду впавши, зник;
Казали, десь пішов служити у полку ти.
Знайомі ви?

(Шукає очима Чацького).

Ось був — і зникнув десь ізнов!
Та байдуже, він зник, так я тебе знайшов;

За мною марш цю мить, як ти собі не ворог,
До князь - Григорія, там збори, та які!

Побачиш нас людей із сорок:

Розумні, знаєш, всі, меткі!

Там слова не почуть нудного;

Шампанського знайдем ми ціле море там,

Крім того, можуть там навчить такого,

Чого не вигадать і вік з тобою нам.

Скалозуб.

Облиш. Ти вченістю мене не обморочиш,

Зви інших, ну, а якщо хочеш,

Я князь - Григорію і вам

Фельдфебеля в Вольтери дам,

Він вас в шеренгах помуштрує,

А писнете, так миттю угамує.

Репетілов.

Все служба у думках! Та досить гострих нот:

І я в чини би ліз, та в дурні, бач, пошився.

Користі жодної не мав з усіх турбот,

В цивільній я служив, і от

В міністри пан фон - Клоц мостився,

А я

Йому в зяття

Йшов навпростець, і, зауважить прошу,

Грав з жінкою його і з ним у реверсі¹.

Йому та їй такі вже гроші

Програв, що господи спаси!

¹ Карточна гра.

Він на Фонтанці жив, я близько звів будову,
З колонами! ну, палац, честі слово!

І шлюб, кінець - кінцем, з його дочкою взяв,
Та посагу мав пшик, чинів теж не дістав.

Тесть німець, та марні чекання:

Боявся, бач, він нарікання:

Мовляв, прихильний до рідні!

Боявся, кат його візьми, та що мені?

Секретарі його всі дивляться у руки,

Хабарники, юрба нездар,

А вийшли в люди, стали дуки,

Дивися в адрес - календар.

Тху! служба та чини, ох, лихо, ще й велике;

Лохмотьев Олексій це розтлумачить вмить,

Що радикальні тут, мовляв, потрібні ліки,

Неси́ла шлункові травить.

(Спинається, побачивши, що Загорецький заступив Скало-
зуба, який тимчасом поїхав).

Я В А Ш О С Т А

Репетілов, Загорецький.

Загорецький.

Будь ласка, слухаю, і вам признаюсь щиро,

Як ви, я ліберал страшений і завжди!

І, будши сміливий, одвертий понадміру,

Вже скільки, ох! зазнав біди.

Репетілов (з досадою).

Всі врозтіч, не сказавши й слова,

Один по одному зникають знову й знову;

Був Чацький, раптом зник, і Скалозуб також.

Загорецький.

Якої думки ви про Чацького?

Репетілов.

Та що ж,

Скажу, не дурень він; була в нас тут розмова
Про водевіль, зійшлись в думках ми до пуття.
Так! водевіль це річ, а решта все сміття.

Ми з ним... у нас... в усім в одне ми слово.

Загорецький.

А чи помітили те ви,
Що наче він без голови?

Репетілов.

От нісенітниця!

Загорецький.

Це погляд всіх віднині.

Репетілов.

Брехня!

Загорецький.

Спитайте всіх.

Репетілов.

То вигадки, маріння.

Загорецький.

До речі, князь Петро Ілліч іде,
Княгиня з дочками.

Репетілов.

Пусте.

ЯВА СЬОМА

Репетілов, Загорецький, князь, княгиня із шістьма дочками, трохи згодом Хльостова сходять з парадних сходів; Молчалин веде її під руку. Лакеї метушаться.

Загорецький й.

Князівни, тут до вас одне є запитання:

Безумний Чацький, ну, скажіть?

Перша княжна.

Та в кого є якийсь вагання?

Друга княжна.

Про це вже знає цілий світ.

Третя княжна.

Дрянські і Хворови, Варлянські і Скачкови

Четверта княжна.

Випадок давній це, чи ж він комусь новий?

П'ята княжна.

У кого сумніви?

Загорецький й.

Не йме він віри...

Шоста княжна (до Репетілова).

Ви!

Всі разом.

Мсьє Репетілов! ви! Мсьє Репетілов! Що ви
Та як? Чи ж можна проти всіх!
Алеж чому ви? Сором, сміх.

Репетілов (затуляє собі вуха).

Даруйте, я не знав, що це відомо світу.

Княгиня.

Відомо, ще б ото, та ж він несамовитий;
Давно замкнуть його пора,
Послухать, так його мизинець
Умніш за всіх, і навіть князь - Петра!
Я думаю, він просто яacobінець,
Ваш Чацький!!! Їдьмо. Князю, ти Катіш бери
Або Зізі, а ми б в шестимісцевій сіли.

Хльостова (із сходів).

Княгине, борг лишився з гри.

Княгиня.

За мною, матінко.

Всі (один до одного).

Прощайте!

(Князівська родина виїздить і Загорещький теж).

ЯВА ВОСЬМА

Репетілов, Хльостова, Молчалін.

Репетілов.

Боже милий!

Анфісо Ніловно! Сердега Чацький! от!

Що гордий розум наш! і тисячі турбот!

На що наш клопіт весь, і труд до перевтоми!

Хльостова.

Так, мабуть, бог звелів; та втома,
Від ліків зникне ще якось,

А ти, мій батечку, непоправний; ну, ось
Упору вигадав з'явитись!
Молчалін, он комірочка твоя.
Іди, без проводів обійдуся вже я.

(Молчалін іде до себе в кімнату).

Прощайте, батечку; пора переказитись.

(Виїздить).

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Репетілов із своїм лакеєм.

Репетілов.

Куди ж податись? Он, дивись,
Вже незабаром і світанок.

Саджай в карету, на останок
Вези іще кудись.

(Виїздить).

ЯВА ДЕСЯТА

Остання лампа гасне.

Чацький (виходить з швейцарської).

Та що це? як? чи то воно примари?
Не сміх, а люта злість. Через які це чари?

Невпинно, знов, і знов, і знов
Безглузда вигадка уста всі облітає,
І декому становить радість мов,

А дехто наче співчуває...
Хто розгадать людей би міг?

Душа, а чи язик — що гірше в них?
Хто встиг чутки пустити?
Повірів з дурнів хтось, до інших вже несе,
Бабусь юрба із пальця ссе —
І от, уже вам думка світу!
Це батьківщина та... Ні, в цей приїзд вона
Для мене зробиться невдовзі навісна.
Софія... знає вже? — Звичайно, розказали...
А що вона? — Не друг, не ворог мій,
Потішилась, і так чи ні, це їй
Однаковс, немає в тім печалі,
І їй, по щирості, ніхто не дорогий.
Та непритомність ця невдавана, це звідки?
Нервові примхи то, як видко.
Ніщо їх викличе, ніщо й погасить в ній.
За пристрасть це живу мені здалось. Ні
трішки,
І знепритомніла б, побачивши якомсь,
Що он комусь там довелось
На хвіст собачки стать чи кішки.

Софія (над сходами на другому поверсі, із свічкою).

Молчалін, ви?

(Похапцем знову причиняє двері).

Чацький.

Вона! вона сама!

Ах! весь я у вогні, і в крові повно жару.
З'явилась — і нема! чи то була примара?

Чи й справді розуму нема?

До незвичайності такої я готовий.

Та про побачення ж була у них умова.
Нащо ж ото себе дурю я самого?
Йшла по Молчаліна, кімната ось його.

Лакей Чацького (з ганку).

Карє...

Чацький.

Сс!

(Виштовхує його).

Буду тут, і не піду нізащо
До ранку хоч. Як лиха вже зазнать,
То хай відразу краще,
А гаятися, ні, тим лиха не прогнать.
Відкрились двері знов...

(Ховається за колону).

ЯВА ОДИНАДЦЯТА

Чацький схований; Ліза із свічкою.

Ліза.

Ах! страшно! Без нікого
Вночі! лякаєшся домовиків нічних,
Лякаєшся й людей живих.
Катівка - панночка моя, їй - богу,
І Чацький їй, як в оці сіль;
Диви, помітила оце його звідтіль.

(Оглядається).

Авжеж! Тут вештатись була йому охота!
Давно вже, мабуть, за ворота,

До завтра любові зберіг,
Додому, й спати ліг.
Проте, до любого постукать наказали.

(Стукає до Молчаліна).

Послухайте, прокиньтесь, досить спали.
Вас кличе панночка, за мною йдіть услід,
Та щоб скоріш, бо потай треба.

ЯВА ДВАНАДЦЯТА

Чацький за колоною, Ліза, Молчалін (потягається і позіхає). Софія (крадеться згори).

Ліза.

Ви, пане, камінь, пане, лід!

Молчалін.

Ах! Лізонько, чи ти від себе?

Ліза.

Від панночки.

Молчалін.

Хто б відгадав,
Що очі ці і личко гарне
Кохання шал іще не хвилював!
Служивши іншій, вік звікуеш марно!

Ліза.

А вам, коли вже шлюб кортить,
Гав не ловити б на дозвідлі.
Той любий, хто не їсть, не спить
У мріях про весілля.

Молчалін.

Яке весілля? З ким?

Ліза.

А панночка?

Молчалін.

Еге ж,

Та що там, хай надій без меж,
А й без весілля час змарнуєм.

Ліза.

Та що ви, пане! ми ж кого
В подружжя іншого рихтуєм?

Молчалін.

Не знаю. Та й боюсь, признаюсь, я того,
Від думки навіть весь тремчу я.
Що буде, як застука нас
Павло Панасович ураз...

Ох, проклене! Та що? нас тут ніхто не чує.
Софія Павлівна... Про мене, ну, чого,
Є в ній завидного? Хай вік живе в розкошах,
Була до Чацького хороша,
Мене розлюбить, як його.

Мій ангеле, хотів хоч з половину
Любити б так її, як я тебе люблю,
Та ні, хоч як собі велю
Закоханого вдать, а стрінусь і остигну.

Софія (набік).

Як гидко, о!

Чацький (за колоною).

Гидкіше не знайти.

Ліза.

Не сором вам?

Молчалін.

Від батька чув я завсіди:
Поперше, догоджать на світі всім геть чисто,
Хазяїну, де доведеться жить,
Начальнику, з ким буду я служити,
І служнику, щоб добре одяг чистив,
Швейцару, двірнику, щоб уникати зла,
Собаці двірника, щоб доброю була.

Ліза.

Та ви опікунів придбать чимало вміли!

Молчалін.

Тому й співаю так я про любов свою,
Щоб доньці догодить того, хто має силу...

Ліза.

Хто і годує, й напува,
І обдарує чином ще, бува?
Ходімо, досить вже розмов зо мною.

Молчалін.

Ходім любов ділить із кралею сумною.
Від серця щирого тебе дай обійму.

(Ліза не дається).

Вона — не ти... Чому?..

(Хоче йти, Софія не пускає).

Софія (майже пошепки; вся сцена напівголосом).

Ні кроку, чула я всю підлу цю розмову.
Це жах! Із соромом на стіни я дивлюсь.

Молчалін.

Софіє Павлівно ...

Софія.

Не вимовте ні слова.
Мовчіть, бо я на все рішусь.

Молчалін (кидається на коліна. Софія відштовхує його).

Ах, ні! згадайте но! не гнівайтесь, гляньте!

Софія.

Не хочу згадувать, забути мрію лиш.
Ці спогади! вони як гострий ніж!

Молчалін (плазує коло її ніг).

О, згляньтеся!

Софія.

Падлючить годі, встаньте.
Що, що ви скажете, крім підлої брехні,
Огидний...

Молчалін.

О, зробіть же ласку!..

Софія.

Ні. Ні. Ні.

Молчалін.

Це жарти все були, що я сказав, крім того...

Софія.

О, відійдіть, кажу, цю ж мить,
Я крик здійму, готова я до всього,
Щоб і себе, і вас згубить.

(Молчалін встає).

Віднині я немов вас і не знала.

Докорів, скарг, чи сліз моїх
Не дочекатись вам, о, ви не варті їх!
Та щоб у домі тут зоря вас не застала,
І щоб ніколи більш про вас я не чувала.

Молчалін.

Як ви накажете.

Софія.

Інакше розповім
Всю правду батечку з досади.
Бож ні собою я не дорожу, нічим.
Ідіть.— Стривайте, будьте раді,
Що в час побачень тих, у тиші у нічній,
Поводили себе ви тихо, не зухвало,
Скромніш, ніж вдень при людях то
бувало.
Зрадлива в вас душа, зухвальства менше
в ній.

Сама радію я, що все вночі узнала,
Що свідків тут нема докірливих в очах,
Як отоді, коли я непритомна впала,
Тут Чацький був ...

Чацький (кидається поміж них).

Він тут, обманнице!

Ліза і Софія.

Ах! Ах!

(Ліза впускає з переляку свічку. Молчалін зникає у себе в кімнаті).

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Ті ж, крім Молчаліна.

Чацький.

Так, знепритомніти, тепер воно в порядку,
Тепер причина є важлива для того,
Ось, врешті, як розв'язано загадку!

Ось жертва став я для кого!

Не знаю, як знайшов для люті край і міру!

І бачив, і не йняв я віри!

А любий, для кого і друга юних літ

Відкинуто, й жіночий страх і стид,

За двері утіка, як боягуз останній.

Ах, доля! таємниця в ній!

Людей з душею бич і кат лихий!—

Лише Молчаліним на світі раювання!

Софія (вся в сльозах).

О, не кажіть, це винна я в усім,

Та хто подумав би, що він такий лукавий!

Ліза.

Стук! галас! Боже мій, сюди біжить

весь дім.

Ваш тато, от подякує на славу.

ЯВА ЧОТИРНАДЦЯТА

Чацький, Софія, Ліза, Фамусов, юрба
слуг із свічками.

Фамусов.

Сюди! за мною! де вони?!

Свічок та ліхтарів тягни!

Де ті домовики? Ба! все знайомі лица!
Софія Павлівна це, донечка, дивіться!
Безстыдниця! де! з ким! Ну, далєбі вона,
Як мати та, покійниця жона.
Бувало я на крок відійду від старої,
Уже, диви, знайшла собі героя!
Та бійся бога! Як? І чим він підманув?
Сама ж його безумним називала!
Ні! дурість на мене, пїтьма на очі впала,
Це змова все, і в змові також був
Він сам, і гості всі! О, доленько лихая!..'

Чацький (до Софії).

Так вам ще дякувать за наклеп цей я маю?

Фамусов.

Гей, не крути, всі витівки дарма,
Хоч бийтесь — віри не пойму я.
Ти, Філько, дурість ти сама,
В швейцари призначив тетерю отакою,
Не знає ні про що, все байдуже йому.
Де був? куди подівся?
Сіней не зачинив чому?
І як ти не дочув? І як не додивився?
В роботу вас, на заслання усіх.
Мене продати всяк готовий.

(До Лізи).

Ти, бистроока, все від пустощів твоїх;
Ось він, Кузнецький міст, ті моди та обнов;
Коханцям помагать тебе там хто навчив?

Стривай, знайду й тобі розправу;
Ану, геть на село вгодовувать птахів!
З тобою вправлюсь теж я, донечко,
і́й - право;

Ще зо два дні тут будеш ти сидіть,
А там не будь в Москві, поміж людей не живь.

Геть далі від такеньких хватів —
В село, до тітки, в глуш, в Саратов!

Там будеш вік свій вікувать,
За п'яльцями стирчать та житія читать.

А з вами я умовлюсь, пане,
Щоб шлях на цілий вік туди вам був
незнаний;

І доля буде вам така тепер, ачей,
Що скрізь покажуть вам дорогу до дверей:

Вже я поклопочусь, в усі ударю дзвони,
Я з клопотом оцим все місто оббіжу,

Щоб знали всі, оголошу;

Подам в сенат, до міністерств, до трону.

Чацький (після деякої мовчанки).

Не стямлюсь... в розум не прийду,
І слухаю, не розумію.

Пояснень начебто усе від когось жду...

Думки у розладі... стовпію і німію...

(Із запалом).

Сліпець! від кого це я вдячності хотів!

Спішив!.. летів! дрижав! от щастя, думав,
близько.

Кому я так вклонявсь, і так схилявся низько,
І сипав стільки ніжних слів!
А ви! о, боже мій! Кого ж ви покохали,
Хто став, подумати, обранцем ваших мрій!
Ви вабили спокусою надій.

А краще просто б ви сказали,
Що обернули ви минуле все на сміх!
Що пам'ять вам набридла навіть
Тих серця поривів і почуттів, яких
Ні далечінь мене не мала сил позбавить,
Ані розваги ті, ні зміна місць весь час.
Я марив ними, жив, і дихав тільки ними!
Чом не сказали ви, що мій приїзд до вас,
Мій вигляд і слова огидні, навіть ім'я? —
Зв'язки із вами всі я розірвав би сам
І перше, ніж піти від вас в розлуку,
Собі не завдавав би муки,
Розгадуючи, хто зробився любим вам...

(Глузливо).

Ви помиріться з ним, причин на те багато.
Себе крушити, й для чого!
Подумайте, завжди ви можете його
Як ляльку сповивать, за ділом посилати,
Муж - козачок, слуга із жінчиних пажів,
Високий ідеал московських всіх мужів. —
Та годі!.. гордий я з цього розриву з вами.
Ви ж, батечку, що так замріялись в чинах:
В незнанні й далі спить облудливими снами,
Я свататись до вас не маю і в думках.

Знайдеться інший, без догани,
Низький підлиза і ділок,
Якому тесть — в усім зразок,
Одна обом ціна і шана!
Так! став тверезий я ізнов.

За вітром рій надій, і впав з очей покров.

Тепер була б якась відрада
На доньку з батьком, на того
Коханця, що дурніш його

Нема, й на світ весь вилить жовч, досаду!

Де опинився я! Серед яких людців!

Усі женуть! кленуть! юрба лихих катів,

В коханні зрадників, у лютості невтомних,

Отих базікал безсоромних,

Розумних недотеп, лукавих простаків,

Старух зловісних, стариків,

Що порохнявлюють над власною брехнею.

Здурів я, кажете ви зграєю всією,—

О, справді, чудо буде з тим,

Хто з вами день пробуть зуміє,

Повітрям дихавши одним,

І розум в кому заціліє.

Геть із Москви! Сюди я більше ні на крок!

Біжу, не озирнусь, піду шукати, де то

Є в світі почуттям зневаженим куток!

Карету дай, карету!

(Виїздить).

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Ті ж, крім Чацького.

Фамусов.

Ну, що? Не бачиш ти, що з глузду
з'їхав він?

Сам був з тобою.

Безумний! що наплів! і скільки кинув кпин!

Підлиза! тесть! і на Москву з грозою!

На той світ ти вже заженеш мене!

Ох, доленька до мене надто гнівна!

Ах! боже мій! Що ж говорить почне

Княгиня Мар'я Олексівна!

Кінець

Редактор Є. Кулик. Техкерівник
С. Білокінь. Коректор Є. Ци-
п ла ко ва.

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Хар-
ків, Донець-Захаржевська, 6. Упов-
новажений Головліту № 1156. За-
мовлення № 494. Тираж 15.000.
4³/₄ друк. аркушів.

Видання № 596. Пап. ф. 72×105—
41 кг. 2³/₈ пап. арк. В 1 пап. арк.
90.240 літер. Здано в роботу 21/VII
1936 р. Підписано до друку 15/IX
1936 р.

Надруковано в книжковій фабриці
ім. Г. І. Петровського (Харків) з
готових матриць. Тираж 15.000.
Зам. № 2796.

Ціна 1 грб. 25 коп.